

Tartu Ülikool
Humanitaarteaduste ja kunstide valdkond
Ajaloo ja arheoloogia instituut
Arhiivinduse osakond

Eliis Truuman

**Esimese maailmasõja ja Vabadussõja mõju Hanila, Karuse ja Varbla
kihelkondade rahvastikuprotsessidele
(luteri ja õigeusu kirikumeetrikate põhjal)**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Aigi Rahi-Tamm, PhD

Tartu 2016

Sisukord

Sissejuhatus	3
1. Kirikumeetrika kui rahvastikuloo allikas	9
1.1. Sündide, abielude ja surmade ülestähendamisest meetrikaraamatutes.....	9
1.2. Ülevaade Hanila, Karuse ja Varbla luteri koguduste kiriku meetrikaraamatutest 1897–1925...	10
1.3. Ülevaade Paadrema ja Uue-Virtsu õigeusu koguduste meetrikaraamatutest 1897–1925	12
2. Rahvaarv ja demograafiline olukord Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses	15
2.1. Rahvaarv ja demograafiline olukord Eestis 1897–1925.....	15
2.2. Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvaarv 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses	17
3. Muutused sündimuses 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses.....	19
3.1. Sündimuse üldtrendid Eestis kuni 19. sajandi lõpuni.....	19
3.2. Muutused sündimuses Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925.....	21
4. Muutused abiellumises 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses	25
4.1. Abiellumine Eestis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses	25
4.2. Abiellumiste arv Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925.....	26
4.3. Abiellumise sesoonsus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925	28
4.4. Abiellujate keskmine vanus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925	30
5. Muutused suremuses 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses.....	33
5.1. Suremuse üldtrendid Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses.....	33
5.2. Muutused suremuses Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades.....	34
Kokkuvõte	37
Kasutatud allikad ja kirjandus	39
Summary	44
Lisad	46
Lisa 1. Eesti kihelkonnad 20. sajandi alguses	46
Lisa 2. Sündide, surmade ja alla aasta vanuste laste surmade arvu dünaamika Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925	47
Lisa 3. Kuulutamiste, kihlumiste ja abiellumiste arvu dünaamika Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925	48

Sissejuhatus

Tänapäeval kuulub Eesti rahvastik rahvastiku arengu seisukohalt arenenud maade rahvastiku hulka. See tähendab eelkõige keskmise eluea tõusu, sündimuse vähenemist ja aeglast põlvkondade vaheldumist. Eesti alal algas demograafiline üleminek 19. sajandi keskpaigas ning jõudis oma tippu 1880. aastatel.¹ Esimese maailmasõja eesõhtuks oli eesti rahvas jõudnud demograafilise plahvatuse tipule järgnenud aega, mil aeglaselt vähenes nii sündimus kui ka suremus ning tõusis keskmine eluiga.

Austria-Serbia sõda, Euroopa sõda, Suur Euroopa sõda, Suur maailmasõda – nii nimetati eesti ajakirjanduses 28. juulil 1914. aastal alanud konflikti, mis eskaleerus paljusid maid ja rahvaid haaravaks. Esimene maailmasõda puudutas kõiki eluvaldkondi, sealhulgas ka rahvastikuprotsesse, tuues neis kaasa muudatusi ja arenguid. Esimese maailmasõja lõpp ei olnud veel jõudnud inimeste teadvusse, kui algas uus sõda – kõigest 17 päeva² pärast Esimese maailmasõja lõppu algas Eesti Vabadussõda³ – moodustades nii kuueaastase perioodi, mil eesti rahvas oli sõjas.

Otseselt mõjutab sõda rahva arvu selle liikmete hukkamisega ja sõtta mobiliseerimisega. Kuuel sõja-aastal oli Eesti ala rahvastikule suur mõju, muutes nii selle sotsiaalset kui bioloogilist käitumist ja struktuuri. Käesolev töö panustab Eesti rahvastikuprotsesside uurimisse, uurides Esimese maailmasõja ja Vabadussõja mõju meetrikaraamatute põhjal Eesti maapiirkonna rahvastikule Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade näitel perioodil 1897–1925 Eestis aset leidnud trendide taustal.

Historiograafia

Eestis on rahvastiku ajalugu populaarne uurimisteema. Selle alged ulatuvad tagasi 1770. aastatesse, mil hakati huvi tundma kohaliku rahvastiku vastu. Peamiselt huvituti rahva üldarvust ja loomulikust liikumisest (sünnid, abiellumine ja surmajuhtumid).⁴ Samasse aega jääb ka

¹ Jänes-Kapp, Kärt. Katus, Kalev. Puur, Allan. Põldma, Asta. (2005). *Demograafiast ja rahvastikuarengu seaduspärasustest*. Tallinn: Koolibri. Lk 31-35.

² Esimene maailmasõda lõppes 11. novembril 1918.

³ Lääne ajalookirjanduses on Ida-Euroopas toimunud sõdu 1918–1921 nimetatud ka jätkusõdadeks ehk Esimest maailmasõda ja Vabadussõda nähakse ühtse sõjalise konfliktina. Eglit, Liisi. (2014) The Experience of Returning: Estonian World War I Soldiers' Return to Society. In: Wolfram Dornik, Julia Walleczek-Fritz, Stefan Wedrac (Ed.). *Frontwechsel. Österreich-Ungarns "Grosser Krieg" im Vergleich*. Wien, Köln, Weimar: Böhlau. Lk 71-90.

⁴ Palli, Heldur. (1973). *Ajaloolise demograafia probleeme Eestis*. Tallinn Eesti NSV Teaduste Akadeemia Ajaloo Instituut. Lk 7-37.

August Wilhelm Hupeli monumentaalteos *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland*⁵ Eesti- ja Liivimaa kubermangude majanduse, geograafia ning rahvastiku kohta (rahvaarvu arvestus, sündide, abiellumiste ja surmade andmed). 19. sajandil jätkasid Eesti- ja Liivimaa rahvastikuloo uurimisel tööd baltisaksa uurijad. Avaldatud teosed muutusid täpsemaks ja spetsiifilisemaks – sellele oli suur mõju Tartu Ülikooli juures tegutsenud nn biostaatikute koolkonnal,⁶ eriti aga Bernhard Körberil, kes avaldas mitu demograafilist monograafiat Tartu, Rannu, Nõo ja Puhja kihelkondade kohta.⁷

Samal ajal toimusid mitmed arengud ka statistiliste andmete kogumise valdkonnas. 19. sajandi teisel poolel moodustati Eesti- ja Liivimaal statistikakomiteed, mis hakkasid koguma kohalikke statistilisi, sealhulgas ka demograafilisi andmeid. Järgnevalt viidi Balti provintides läbi mitmeid erineva ulatusega rahvaloendusi, millest olulisemateks olid 1881. aastal toimunud rahvaloendus Baltikumis ja 1897. aastal läbi viidud esimene ülevenemaaline rahvaloendus.⁸

20. sajandi alguses hakkasid rahvastiku ajaloo uurimisega tegelema ka eesti päritolu uurijad, nagu Nikolai Köstner,⁹ Mats Nõges¹⁰ ja Hans Kruus.¹¹ Nende tööd keskendusid Eesti rahvastiku olukorrale 19. sajandil ja 20. sajandi alguses. Eesti Vabariigi perioodil loodi Riigi Statistika Keskbüroo ja toimus kaks rahvaloendust – 1922. ja 1934. aastal, mille põhjal avaldati mitmeid erinevaid kogumikke.¹²

Eesti ajaloolise demograafia uurimise renessanss toimus 1960. ja 1970. aastatel. Kuna seda teemat peeti Nõukogude võimude poolt ideoloogiliselt suhteliselt ohutuks uurimisvaldkonnaks, saavutas see ajaloolaste seas suure populaarsuse ja tekitas koolkonna, kuhu kuulusid – Heldur Palli, Sulev Vahtre ja Raimo Pullat, hiljem ka Herbert Ligi.¹³ Sellesse aega jäävad ka Eesti rahvastiku ajalugu puudutavad tähtteosed. 1969. aastal avaldati Heldur Palli ja Raimo Pullati koostöös valminud *Eesti ajaloolise demograafia bibliograafia*, mis koondas endasse varasemad Eesti rahvastiku uurimise arengud.¹⁴ Heldur Palli sulest ilmus väärtuslikke uuringuid 18.

⁵ **Hupel, August Wilhelm.** (1774, 1777, 1782, 1789). *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland*. Riga.

⁶ **Berendsen, Veiko. Maiiste, Margus.** (1999). *Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

⁷ **Pullat, Raimo.** (1970). Esimene demograafiakoolkond Eestis. *ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused, nr 1*, 99-101.

⁸ **Palli, Heldur.** (1973). Lk 7-37.

⁹ **Köstner, Nikolai.** (1915). *Rahva arvu kasvamine Eestimaal*. Tartu: Noor-Eesti.

¹⁰ **Nõges, Mats.** (1925). *Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801–1923*. Demograafiline töö. Tartu Ülikool.

¹¹ **Kruus, Hans.** (1920). *Linn ja küla Eestis*. Tartu: Noor-Eesti.

¹² *Eesti arvudes 1920–1935*. (1937). Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.

¹³ **Laarmaa, Anto.** (2009). *Rahvastiku loomulik liikumine Tartumaal 1800–1899 (luteri ja õigeusu kirikumeetrikate andmetel)*. Magistritöö. Tartu Ülikool. Lk 21-29.

¹⁴ **Palli, Heldur. Pullat, Raimo.** (1969). *Eesti ajaloolise demograafia bibliograafia*. Tallinn: Eesti Raamat.

sajandi Eesti ja selle mikrodemograafia kohta. Antud töö kontekstis on oluline ja huvitav tema monograafia Karuse kihelkonna kohta aastatest 1685–1799.¹⁵ Sulev Vahtre tugines oma uurimustes suuresti hingeloenduste materjalidele, keskendudes Eestimaa demograafiale 18. sajandil ja 19. sajandi esimesel poolel.¹⁶ Raimo Pullati uuris linnarahvastikku ja selle liikumist ning arenguid 18. sajandist kuni 20. sajandi esimese pooleni.¹⁷ Herbert Ligi on peamiselt tuntud 13.–19. sajandi agraarajaloo uurijana, kuid alates 1980. aastatest pööras ta järjest enam tähelepanu ka ajaloolisele demograafiale.¹⁸

1980. aastate teisest poolest tõuseb esile demograafide koolkond Tallinnas Eesti Kõrgkoolidevahelises Demouuringute Keskuse juures. Olulisemad neist olid Kalev Katus ja Allan Puur, kes on avaldanud publikatsioonidena mitmeid rahvastikuloolisi uurimusi, mis keskenduvad peamiselt demograafilistele protsessidele 20. sajandil.¹⁹ 21. sajandil on sirgumas uued uurijad, nagu Hannaliis Jaadla.²⁰

Töö eesmärgid

Ajaloolise demograafia ajaline piir tõmmatakse tihti Esimese maailmasõja algusesse (1914) või lõppu (1919) ning jooksva demograafia alguseks loetakse 1920. aastat. 1980. aastateni oli Eestis populaarne ajaloolise demograafia uurimine, edasi on rohkem tähelepanu pööratud jooksvale demograafiale.²¹ Kuna tegu on nii-öelda piiriajaga, siis on 20. sajandi esimest kaht aastakümnet demograafia valdkonnas vähem uuritud. On tehtud mõned laiemad uurimused Eestis toimunud üldisemate demograafiliste protsesside kontekstis Voldemar Kaufmanni,²² Kaljo Laasi²³ ja Kalev Katuse²⁴ poolt, kuid lõplike järeldusteni Esimese maailmasõja ja Vabadussõja mõjude kohta ühiskonnale ei ole jõutud. Isegi Kalev Katus on tõdenud, et ümbervaatomist vajab Eesti

¹⁵ **Palli, Heldur.** (1984). *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685–1799)*. Tallinn: Eesti Raamat.

¹⁶ **Vahtre, Sulev.** (1973). *Hingeloendused Eestimaa kubermangus (1782–1858) ja nende andmed talurahva ajalooallikana*. Tallinn: Eesti Raamat.

¹⁷ **Pullat, Raimo.** (1972). *Eesti linnad ja linnased: XVIII sajandi lõpust 1917. aastani*. Tallinn: Eesti Raamat.

¹⁸ Ligi, H. (1994). Geography of Child Mortality in Estonia (18th–19th Centuries). *Kleio / Estonian Historical Journal, Special Issue In English*. Lk 24–29.

¹⁹ **Katus, Kalev. Puur, Allan. Põldma, Asta. Sakkeus, Luule.** (1997) *Demographic development in Estonia*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

²⁰ **Jaadla, Hannaliis. Klesment, Martin.** (2014). Infant mortality in the Lutheran population of Tartu at the end of the nineteenth century. *Ajalooline Ajakiri, nr 2/3 (148/149)*. Lk 139–172.

²¹ **Palli, Heldur.** (1995). *Eesti rahvastiku ajaloo allikad 1712–1940*. Käsikiri. Tallinn: Eesti Rahvastikustatistika. Lk 23–24.

²² **Kaufmann, Voldemar.** (1967). *Rahvastiku dünaamika ja seda mõjutanud seaduspärasused Eestis XX sajandi esimesel poolel (1897–1959)*. Väitekiri. Tallinn Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

²³ **Laas, Kaljo.** (1978). *Rahvastikuprotsessidest Eestis*. Tallinn: Eesti Raamat.

²⁴ **Katus, Katus.** (1989). Eesti demograafiline areng läbi sajandite. *RU Seeria B, No. 9*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

ala rahvaarv enne ja pärast Esimest maailmasõda ja Vabadussõda nagu ka sõdade täpsemad mõjud rahvastikuprotsessidele (täpsemalt 2. peatükis).²⁵ Alles viimasel ajal on taas hakatud uurima 19. ja 20. sajandi vahetuse rahvastikuprotsesse. Esimest maailmasõda ja Vabadussõda on eeskätt uuritud nende poliitilistest ja militaarsetest aspektidest lähtuvalt, hoopis vähem on tähelepanu pööratud nende sündmuste mõju kogukondadele.²⁶

Antud bakalaureusetöö eesmärk on uurida 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses mikrotasandil toimunud rahvastikuprotsesse luteri ja õigeusu meetrikaraamatute põhjal üle-eestiliste trendide kontekstis. Täpsemalt analüüsitakse Esimese maailmasõja ja Vabadussõja võimalikke mõjusid rahvastikuprotsessidele. Uuritakse, kas ja mil määral Esimene maailmasõda ja Vabadussõda mõjutasid sündimust, abiellumust ning suremust Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades Läänemaal.²⁷ Kuna tegu on pikema ja pea katkematu sõdade perioodiga, siis käsitletakse aastaid 1914–1920 koos, mitte ainult eraldivõetuna, Esimese maailmasõja või Vabadussõja ajana.

Sõda mõjutab rahvastikuprotsesse drastiliselt ning kuna eelmainitud piirkondade rahvastiku olukorra kohta 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses puuduvad varasemad andmed, siis on täpsema fooni saamiseks pikendatud uuritavat perioodi nii varasemale kui hilisemale ajale. Ajaliselt algab uurimus alates esimesest ülevenemaalisest rahvaloendusest 1897. aastal ja lõpeb uue perekonnaseaduse vastuvõtmisega 1925. aastal, mil sündide, abielude ja surmade registreerimine muutus ametlikult ilmalikuks ega kuulunud enam kirikukoguduste ülesannete hulka.²⁸

Töö allikad ja meetodid

Töö peamiseks **allikaliseks baasiks** on viie Läänemaa koguduse: Hanila, Karuse ja Varbla luteri koguduste ning Paadrema ja Uue-Virtsu apostliku õigeusu koguduste meetrikaraamatud.²⁹ Uuritud on kirikuraamatuid koguduste arhiivifondidest perioodil 1897–1925, rõhuasetusega ajavahemikule 1914–1920. Meetrikaraamatuid on kasutatud saamaks teada arve ja vanuseid kogudustes sündinute, abiellunute ja surnute kohta. Kirikuraamatute andmestikku täiendavad pastorite aastased aruanded koguduste arhiivifondidest,³⁰ kus on teavet

²⁵ **Katus, Kalev.** (1989). Lk 13-15.

²⁶ **Esse, Liisi.** (2015). Suure sõja mäletamine. Kirjad, päevikud ja mälestused eestlaste sõjakogemuse avajana. *Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast*. Tartu: Rahvusarhiiv. Lk 21-29

²⁷ Vt lisa 1.

²⁸ **Must, Aadu.** (2015). *Perekonnaloouriija käsiraamat*. Tallinn: Hea lugu. Lk 157-160.

²⁹ EAA 1240. EAA 1241. EAA 1250. EAA 1899. EAA 1911.

³⁰ Samas.

koguduste toimimise, liikmete arvu ning eluolu kohta. Läänemaa valdade täis- ja volikogude protokolliraamatuid³¹ on uuritud saamaks taustateavet piirkonna sotsiaal- ja majandusolude kohta Esimese maailmasõja ja Vabadussõja ajal. Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade koguduste meetrikaraamatute statistiliste andmete võrdlemiseks ja analüüsimiseks kasutatakse Viktor Hioni isikufondi statistiliste andmete ja diagrammide kogu aastate 1880–1949 kohta,³² kus leidub ainulaadseid käsikirjalisi tabeleid ja diagramme abiellumuse kohta Eestis, mida ei ole mujalt leida. Voldemar Kaufmanni kandidaaditöö³³ ja Herbert Ligi³⁴ isikufondi ning Heldur Palli³⁵ publitseerimata käsi- ja masinkirjalisi materjale on kasutatud töö metodoloogilises osas ja Eesti rahvastiku ajaloo ning selle trendide seletamiseks uuritavates kihelkondades.

Antud uurimuse **metoodiliseks aluseks** on Heldur Palli *Eesti Rahvastiku ajaloo allikad 1712–1940*³⁶ käsikiri. Järjepidevate meetrikaraamatute andmed annavad võimaluse antud kihelkonna kohta moodustada peaaegu täieliku andmebaasi. Meetrikaraamatud sisaldavad endas inimese elu kõige tähtsamate sündmuste: sünd, abielu ja surm ülestähendusi. Nende andmete abil on võimalik koostada andmebaase ning saadud andmeid aastate lõikes võrrelda ja analüüsida, kasutades rahvastikustatistilisi meetodeid.³⁷

Esmalt saamaks teada, kui usaldusväärsed on töös kasutatavad allikad, tuleb nende suhtes kasutada allikakriitikat. Allikakriitikale on antud töös pühendatud 1. peatükk, analüüsima, kui usaldusväärsed on Hanila, Karuse, Varbla, Paadrema ja Uue-Virtsu meetrikaraamatud perioodil 1897–1925 ning kas ja kuidas sõjad ja võimuvahetused mõjutasid meetrikaraamate andmeid.

Kaljo Laasi väidab, et ühiskonna destabiliseerumisel muutub kõige kiiremini inimeste abielude sõlmimise intensiivsus.³⁸ 4. peatükis uuritaksegi, kas ja kuidas Esimene maailmasõda ja Vabadussõda mõjutasid Hanila, Karuse ja Varbla kihelkonna elanike abielukäitumist.

Sündimus ja suremus on pikemad protsessid, mille langustrendid algasid demograafilise üleminekuga Eesti aladel 19. sajandi keskpaigas. Mare Ainsaar³⁹ ja Kalev Katus⁴⁰ väidavad, et

³¹ EAA 2950. EAA 2978. EAA 4589.

³² ERA R-1944-1-84. ERA R-1944-1-103

³³ Kaufmann, Voldemar. (1967).

³⁴ Tartu ülikooli Raamatukogu käsikirjakogu. Fond 146.

³⁵ Palli, Heldur. (1995).

³⁶ Samas.

³⁷ Soome, Agne. (2000). *Rahvastikustatistika algkursus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

³⁸ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

³⁹ Ainsaar, Mare. (1997). *Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust tänapäevani*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus. Lk 19-20.

⁴⁰ Katus, Kalev. (1989). Lk 13-18.

Esimene maailmasõda ja Vabadussõda ei mõjutanud demograafilise revolutsiooni kulgu ja jätkusid juba demograafilise üleminekuga alanud protsessid. 3. ja 5. peatükis uuritaksegi, kas Esimene maailmasõda ja Vabadussõda mõjutasid sündimust ja suremust Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades võrreldes sõjaeelse perioodiga või mitte, kui jah, siis kuidas. Mõistmaks Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvastikuprotsesse antakse 2. peatükis ülevaade üldistest rahvastikuarengutest Eestis enne ja pärast Esimest maailmasõda ning Vabadussõda. Samas peatükis antakse ülevaade ka Eesti ja uuritavate kihelkondade rahvaarvust saamaks teada, kui suurt inimeste hulka uuritavad protsessid puudutasid.

Rääkides muutustest rahvastikuprotsessides Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925, on tarvis neid võrdlevalt hinnata. Selleks kasutatakse bakalaureusetöös demograafide poolt enimkasutatavaid mõisteid ja määratlusi. Kasutatakse aritmeetilist keskmist – keskmine vanus ja keskmine abiellumisvanus, sündide ja surmade arv 1000 elaniku kohta aastas ehk sündimuse ja suremuse üldkoefitsienti⁴¹ ehk üldkordajat.⁴²

⁴¹ Väljendatakse promillides.

⁴² Soome, Agne. (2000).

1. Kirikumeetrika kui rahvastikuloo allikas

Selleks, et uurida mingi piirkonna rahvastikuprotsesse tuleb kõigepealt koguda andmestik, mille pealt toimunud muutusi analüüsida. Antud töös uuritakse Esimese maailmasõja ja Vabadussõja võimalikke mõjusid Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvastikuprotsessidele aastate 1897–1925 kontekstis. Selleks kasutatakse Hanila, Karuse, Varbla, Paadrema ja Uue-Virtsu koguduste meetrikaraamatutes leiduvaid statistilisi andmeid, nagu sündide, abielude ja surmade arv ning abiellujate ja surnute vanused. Käesolev allikakriitiline peatükk annab ülevaate töös kasutatud meetrikaraamatute usaldusväärsusest ja andmete kvaliteedist uuritaval perioodil.

1.1. Sündide, abielude ja surmade ülestähendamisest meetrikaraamatutes

Eesti arhiivides säilitatavatest arhivaalidest on kirikute meetrikaraamatud uurijate poolt üheks enim ja esmaselt kasutatavaks allikmaterjaliks. Teadustööga tegelevad ajaloolased ja üliõpilased kasutavad meetrikaraamatuid eelkõige ajaloolise demograafia ning asustus- ja kohaajaloo uurimiseks. Harrastusajaloolased ja koduloo-uurijad kasutavad neid aga peamiselt genealoogia tundma õppimiseks.

Kirikute meetrikaraamatutest on suuremat tähelepanu pälvinud ja laiemat kasutamist leidnud just luteri kiriku meetrikaraamatud, mis on ka mõistetav, kuna alates reformatsiooni jõudmisest Eesti- ja Liivimaale oli selle elanikkond valdavalt olnud luteri usku. Varasemad luteri kiriku meetrikaraamatud ulatuvad tagasi 17. sajandi teise poolde.⁴³ Õigeusu koguduste meetrikaraamatute uurimisele on pööratud vähem tähelepanu, kuna massiline usuvahetusliikumine algas 1840. aastate keskpaigas ning piirkonniti oli õigeusku astujate arv väga erinev. Läänemaal kogus usuvahetus hoogu 1880. aastatel, mil tekkis hulganisti õigeusu kogudusi, sealhulgas ka Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondadesse.⁴⁴ Seetõttu tuleb täieliku ülevaate saamiseks antud kihelkondade rahvastikuprotsessidest uurida ka seal asuvaid õigeusu kogudusi.

⁴³ **Andresen, Andres.** (1998). 1686. aasta Rootsi kirikuseadus Eesti- ja Liivimaa õiguskorralduses. *Ajalooline Ajakiri*, nr 3. Lk 65-75.

⁴⁴ **Plaat, Jaanus.** (2001). *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuühenduste muutumisprotsess 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum. Lk 133.

19. ja 20. sajandi vahetusel ning sellele järgnenud paaril aastakümnel toimus inimeste elu ilmalikustumine, mille tagajärjel kiriku tähtsus perekonnaseisuinstitutsioonina hakkas vähenema, mis on mõjutanud ka meetrikaraamatute usaldusväärsust statistiliste andmete koostamisel. 14. juulil 1917. aastal kehtestati Venemaal südametunnistuse vabaduse seadus, mis võimaldas kodanikel vabalt valida kirikliku või ilmaliku sünni, abielu ja surma ülestähendamise vahel. Tallinna, Tartu, Narva ja Valga linnavalitsustes loodi eraldi sünni-, abielu- ja surmaregistrid, mida peeti alates 1920. aastast kuni 1926. aasta 1. juulini. Siiski ei vabastanud see kirikuasutusi ja usuühinguid (sealhulgas ka evangeeliumi luteri usu ja apostliku õigeusu kogudusi) kohustusest pidada vastavaid registreid oma koguduseliikmete kohta.⁴⁵ Hanila, Karuse, Varbla, Paadrema ja Uue-Virtsu koguduste meetrikaraamatutes ei ole aastatel 1920–1925 ühtegi viidet võimalikele ilmalikele ülestähendustele.

1.2. Ülevaade Hanila, Karuse ja Varbla luteri koguduste kiriku meetrikaraamatutest 1897–1925

Vanimad Eesti ala kohta säilinud luteri kiriku meetrikaraamatud pärinevad 17. sajandi teisest poolest, kui 1686. aastal sätestati nende pidamine Rootsi riigi kirikuseadusega.⁴⁶ Kuni 1832. aasta Vene kirikuseaduse jõustumiseni puudus meetrikaraamatutel kindel järjepidevus ja vorm ning seetõttu olid andmed kohati üsna lünklikud. Seaduse alusel võeti nüüd kasutusele trükitud tabelikujulised meetrikaraamatud, kus oli selgelt ette antud ülestähendamist vajav teave eeltrükitud lahtrite pealkirjade järgi.⁴⁷ Venestamise eesmärgil anti 1889. aastal siseministeeriumi poolt välja korraldus, millega nõuti kõigi luteri meetrikaraamatute vene keelde üleviimist alates 3. juunist 1891, kuid mille pastorid viisid sisse alles 1892. aasta 1. jaanuarist.⁴⁸

Antud töös on kasutatud luteri usu ristimis- ehk sünni-, abiellumis- ja matmis- ehk surnameetrikaid Hanila Pauluse koguduse⁴⁹, Karuse Margareeta koguduse⁵⁰ ja Varbla Urbanuse koguduse⁵¹ kohta. Eelmainitud meetrikaraamatud on kuni 1920. aastate alguseni venekeelsed, kui raamatud said täiskirjutatud, võeti kasutusele uued, eestikeelsed. Kirjed

⁴⁵ **Must, Aadu.** (2015). Lk 157-160.

⁴⁶ **Andresen, Andres.** (1998). Lk 65-75.

⁴⁷ **Must, Aadu.** (2015). Lk 142-143.

⁴⁸ **Laarmaa, Anto.** (2009). Lk 27.

⁴⁹ EAA 1240.

⁵⁰ EAA 1241.

⁵¹ EAA 1250.

meetrikaraamatutes olid kuni 1918. aastani venekeelsed ja kirillitsas, kuid kirje subjekt ja tema vanema nimed olid kirja pandud ka ladina tähestikus ja saksapäraselt, tihti sulgudesse asetatult. Saksa okupatsiooni ajal, alates 1918. aasta veebruarist-märtsist olid kirjed meetrikaraamatutes saksakeelsed ja alates 1919. aasta algusest eestikeelsed.

1832. aasta kirikuseaduse kohaselt tuli sõnadega välja kirjutada lapse sünni- ja ristimisaeg, sama tendentsi järgitakse uuritavates kogudustes ka kihlumis- ja abiellumis- ning surma- ja matuse kuid mitte mahakuulutamiskuupäevade puhul. Kuna antud töö raames luuakse palju statistilisi andmeid, siis on oluline ära mainida, et abielu- ja surmameetrikates on abiellunute ja surnute vanused kirjas araabia numbritena ning kujutatud täisarvuna. Vahel on murruna lisatud peale täisaastat elatud kuude arv või aasta osa (näiteks suri 1915. aasta alguses Varbla koguduses Toomas Türk 79 10/12 aastat vanana⁵²), harvem kirjutati sõnad *kuu*, *nädal* või *päev* sõnadega välja. Kui tegu on alla aasta vanuselt surnud lapsega, siis on tema vanus surma hetkel dateeritud kuni tunni täpsusega. Vanuste täpsuse ülestäheldamine sõltus suuresti koguduse pastorist. Kuna täisaastad ei olnud alati lähemalt määratletud ning tihti olid need määratlused umbkaudsed, siis ühesuguse tagapõhjaga andmete esitamiseks on statistika koostamiseks võetud abiellunu või surnu täisarvuline vanus abielu või surma hetkel.

Luteri kiriku sünnimeetrikas märgiti üles lapse sünni- ja ristimisaeg kronoloogilises järjestuses, seega võib uuritava aasta alguses ristitute seast leida ka eelmisel aastal sündinute andmeid. Keskvõimu ebastabiilsemaks muutumise ja Esimese maailmasõja rinde lähenemise (1917) ning Vabadussõja tõttu toimus aastatel 1917–1921 eelnevast suuremal määral järelristimisi, selliselt toimus ka sündide ülestähendamine – hiline misega ja tagantjärele. Perioodil 1921–1925 on tunda kiriku tähtsuse suurt vähenemist. Lapse sündimise ja ristimise vahele jääv aeg aina pikeneb, andmed sündinu kohta on tihti lünklikud või puudulikud, kuid statistika ja üldistuste tegemiseks siiski veel piisavalt usaldusväärsed.⁵³

Abielumeetrikad on kõigist kolmest meetrikatüübist nõrgema kvaliteediga. Suhteliselt palju on tühjaks jäetud abiellunute perekonnaseisu ja vanuse lahtreid, eriti kui on tegu teisest kogudusest pärit inimesega. Eriti lünklikud on andmed Esimese maailmasõja ja Vabadussõja ajal. Hanila⁵⁴ ja Varbla⁵⁵ koguduste juures on säilinud lisaks abielumeetrikatele abiellunute kronoloogilised nimekirjad, kus on kirjas kõik koguduse juures abiellunud. Kõik kihlatud ja kuulutatud ei

⁵² EAA 1250-1-102. L 121p-122.

⁵³ EAA 1240-1-223. EAA 1241-1-146. EAA 1250-1-98. EAA 1250-1-99.

⁵⁴ EAA 1240-1-224.

⁵⁵ EAA 1250-1-100. EAA-1250-1-101.

abiellunud või nad ei abiellunud uuritavas kihelkonnas. Karuse koguduse abiellunute kronoloogilised nimekirjad ei ole säilinud. Karuse puhul on statistika koostamisel analüüsitud lahtreid *millal, kus abiellus ja kes laulatas* ning *üldised märkmed*, kus on abielu kohta kirjas millal, kus ja kelle poolt abielulaulatus toimus.⁵⁶

Surmameetrikate täitmine on sõja ajal võrreldes sünni- ja abielumeetrikatega olnud stabiilsem. Aastatel 1914–1920 oli kõigest kaks juhtumit, kus surnut puudutav kirje on kirja pandud märgatavalt hiljem. Üks neist on Varbla koguduse liige Liisu Landmann, kes suri 1915. aasta 17. detsembril, kuid keda puudutav kirje on tehtud 1917. aasta kevadel.⁵⁷ Teine on Hanila koguduse liige Karl Wahter, kes suri 1920. aasta 7. mail, kuid keda puudutav ülestähendus on tehtud 1920. aasta lõpus.⁵⁸ On ka mitu kirjet inimeste kohta, kelle isik ei ole tuvastatud (tavaliselt uppunud) ja nende puhul on võimalusel lisatud ka ligikaudne vanus. Kõige suuremad erinevused koguduseti ja aastati tulid nähtavale surmapõhjuste ülesmärkimisel, mis ennekõike tulenes pastorst ja tema teadmistest. Eriti ebausaldusväärsed on need väikelaste ja vanurite puhul.⁵⁹

Läbitöötatud meetrikaraamatutel esineb mõningaid rebendeid, kriimustusi ning määrduvust, kuid see ei seganud tekstist arusaamist. Tervikuna võib aastate 1897–1925 Hanila, Karuse ja Varbla luteri koguduste sünni-, abielu- ja surmameetrikate kvaliteeti ja füüsilist olukorda hinnata heaks ning usaldusväärseks statistiliste andmestike koostamisel.

1.3. Ülevaade Paadrema ja Uue-Virtsu õigeusu koguduste meetrikaraamatutest 1897–1925

Eesti alasid tabas 1840. aastatel usuvahetusliikumine, mis tõi seni domineerinud luteri kiriku kõrvale paikkonniti tugeva õigeusu kiriku. 1880. aastatel algas suurem õigeusku minek Läänemaal.⁶⁰ Antud uurimuses on analüüsitud kaht õigeusu kogudust: Uue-Virtsu Kristuse Sündimise kogudust⁶¹ Karuse kihelkonnas ja Paadrema Püha Kolmainu kogudust⁶² Varbla kihelkonnas. Apostliku õigeusu kirikuraamatud on suurel määral sarnased luterlike

⁵⁶ EAA 1240-1-224. EAA 1241-1-147. EAA 1250-1-100. EAA 1250-1-101.

⁵⁷ EAA 1250-1-102. Kaader 158. (Lehe numbrid katkevad 1916. aasta jooksul.)

⁵⁸ EAA 1240-1-225. L 70-71p.

⁵⁹ EAA 1240-1-225. EAA 1241-1-148. EAA 1250-1-102. EAA 1250-1-103.

⁶⁰ **Plaat, Jaanus.** (2001). Lk 133.

⁶¹ EAA 1911.

⁶² EAA 1899.

kirikuraamatutega ja sisaldavad analoogilisi andmeid.⁶³ Koguduste sünni- ja surmameetrikad on vastavalt 1919. ja 1920. aastani venekeelsed ja kirillitsas, sealt edasi eesti keeles. Saksa okupatsiooni ajal üleminekut saksa keelele, erinevalt luteri kogudustest, ei olnud.

Kui luteri kogudustes peeti sünni-, abielu- ja surmameetrikad eraldi raamatutena kronoloogilises järjestuses, siis õigeusu sünni-, abielu- ja surmameetrikates on kõik kolm meetrikat aastate lõikes ühes raamatus koos. See traditsioon katkeb Paadrema ja Uue-Virtsu kogudustes vastavalt 1918. ja 1919. aastaga. Lisaks abielumeetrikatele on mõlemas koguduses säilinud ka abiellujate nimekirjad.⁶⁴

Õigeusu sünnimeetrikad on üldiselt järjepidevad kuni 1918. aastani, mil puuduvad traditsioonilised aasta kokkuvõtted. Uue-Virtsu koguduses katkeb sünnimeetrika alates 1919. aasta oktoobrikuust,⁶⁵ puudu on täpselt üks leht. Alates 1918. aastast, sellele järgnenud Vabadussõja ning Eesti Vabariigi perioodil on õigeusu meetrikad järjepidevamad kui luteri sünnimeetrikad, järelejäetud oli neis vähem ning perioodid sündimise ja ristimise vahel olid samuti lühemad.⁶⁶

Paadrema ja Uue-Virtsu abielumeetrikad on võrreldes uuritavate luteri koguduse omadega täpsemad. Perekonnaseisu ja vanuse lahtreid on vähem tühjaks jäetud, mis on statistika koostamisel eriti oluline. Abielumeetrikate andmeid täiendasid koguduste abiellujate nimekirjad. Sisuliselt on tegu meetrikaraamatu andmetega ankeedi kujul, kuid need on täpsemad. Näiteks on abiellujate vanused sõnaliselt välja kirjutatud. Seega, kui esines lahknevusi meetrikate ja nimekirja vahel, on eelistatud nimekirjade andmeid.⁶⁷

Õigeusu surmameetrikates leiduvate andmete kvaliteet on võrreldes luteri omadega väga sarnane. Surnute kohta käivates kirjetes puuduvad vaid üksikud vanused. Probleemne on surnult sündinud laste ülestähendamine. Paadrema koguduses aastatel 1897–1898 ja 1919–1925 ning Uue-Virtsu koguduses aastatel 1897–1898 ja 1914–1925 on surnult sündinud lapsed märgitud nii sünni- kui ka surmameetrikasse, kuid vahepealsel perioodil ainult sünnimeetrikasse. Paadrema koguduse surmameetrikas on puudu 1922. aasta teine pool ehk täpselt üks lehekülg,⁶⁸ kuid sellel ei ole statistiliste andmete koostamisele väga suurt mõju.⁶⁹

⁶³ Must, Aadu. (2015). Lk 151-162.

⁶⁴ EAA 1899-1-19. EAA 1899-1-106. EAA 1911-1-18.

⁶⁵ EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-68.

⁶⁶ EAA 1899. EAA 1911.

⁶⁷ Samas.

⁶⁸ EAA 1899-1-134.

⁶⁹ EAA 1899. EAA 1911.

Võrreldes luteri koguduste kasutatud meetrikaraamatute füüsilist seisundit õigeusu meetrikatega, siis on viimased halvemas seisukorras, rebendeid on rohkem ning need on suuremad. Näiteks Uue-Virtsu koguduse 1908. aasta sünnimeetrika esimesest leheküljest on kadunud umbes üks kuuendik.⁷⁰ Kokkuvõttes on õigeusu meetrikaraamatute kvaliteet ja füüsiline seisukord rahuldav ning nende põhjal koostatud statistilised andmed on usaldusväärseks allikaliseks baasiks.

⁷⁰ EAA 1911-1-67.

2. Rahvaarv ja demograafiline olukord Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses

Rahvastikuprotsesside mõistmiseks on vaja teada kui suurt hulka inimesi need puudutavad. Selleks antakse käesolevas peatükis ülevaade Eesti ning Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvaarvust. Lisaks antakse ülevaade Eestis toimunud rahvastikuprotsessidest 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses. Mis on oluline mõistmaks pikemaajalisi demograafilisi trende ja muutusi Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvastikuprotsessidest, mis jäävad töö ajalistest raamidest (1897–1925) väljapoole ning ei ole mõjutatud Esimesest maailmasõjast ja Vabadussõjast.

2.1. Rahvaarv ja demograafiline olukord Eestis 1897–1925

Tänapäeval saab tõdeda, et demograafiline revolutsioon ehk üleminek⁷¹ on paratamatu, sest kõigil maailma rahvastel on see alanud.⁷² Eesti alal algasid rahvastiku taastootmises muudatused 19. sajandi keskpaigas. Demorevolutsiooni kulgemisel eristatakse kolme tüüpi, millest kaks oma omased Euroopale. Prantsuse tüübile on omane suremuse ja sündmuse peaaegu üheaegne langus ja seetõttu on demoplahvatus tagasihoidlikum. Inglise tüübi korral säilib kõrge sündimus 10–20 aastat või enam, samas kui suremus on hakanud langema. Rahvaarvu kasv on sellisel juhul suurem. Eestis toimus demograafiline üleminek Prantsuse tüübi järgi ehk suremus ja sündimus hakkasid langema peaaegu üheaegselt.⁷³

Eesti demograafiline üleminek on paradoksaalne: Eesti rahvastiku kõrgeim keskmine juurdekasv demograafilisel üleminekul on teiste rahvaste kõige kiiremal rahvastiku juurdekasvu ajastul nende alampiiriks ehk Eesti rahvaarvu kasv jäi teistest järsult maha, olles võib-olla väikseim maailmas.⁷⁴ Eestis jõudis demograafiline üleminek lõpule enne Teist maailmasõda. Sellel ajal, 1850–1940 kasvas Eesti rahvaarv ainult 1,6 korda, mis on üks madalamaid näitajaid Euroopas.⁷⁵

⁷¹ Nimetatakse ka demorevolutsiooniks, demograafiliseks plahvatuseks ja demoplahvatuseks, kuna tavaliselt toimub rahvastiku arvu (kiire) kasv.

⁷² Jänes-Kapp, Kärt. Katus, Kalev. Puur, Allan. Põldma, Asta. (2005). Lk 21-34.

⁷³ Katus, Kalev. (1989). Lk 1-18.

⁷⁴ Jänes-Kapp, Kärt. Katus, Kalev. Puur, Allan. Põldma, Asta. (2005). Lk 35-51.

⁷⁵ Katus, Kalev. (1989). Lk 1-18.

1850. aastal oli Eesti ala hinnanguline rahvaarv⁷⁶ 730 000.⁷⁷ 1881. aastal Balti kubermangudes läbi viidud rahvaloenduse andmetel oli Eesti ala elanike arv 889 358 ja 1897. aastal läbi viidud esimese ülevenemaalise rahvaloenduse andmetel 958 351. Läänemaa elanike arv oli vastavalt 77 855 ja 81 814. Kahe rahvaloenduse vahele jäänud 15 aasta jooksul kasvas Eesti ala rahvaarv 7,71%. Sealjuures Põhja-Eestis 9,68% ja Lõuna-Eestis 6,28%. Põhja-Eestis kasvas eriti kiiresti Harjumaa elanikkond ning kõige aeglasemalt Järva- ja Läänemaa elanike arv.⁷⁸

Eesti ala rahvaarv kasvas kuni 1914. aastani. Järgnenud Eesti rahvastiku vähenemist põhjustas meeste mobilisatsioon sõjaväkke ja elatusaseme langus sõja ajal. 1914. aasta 1. jaanuari seisuga oli Voldemar Kaufmanni hinnangul Eesti üheksas maakonnas elanike arvuks 1 143 600.⁷⁹ 1915. aastal oli elanike arv 1 157 800 (1881. aasta piirides)⁸⁰ ja 1920. aastal 1 282 200. Neid Kaufmanni leitud arve on Kalev Katus kasutanud Esimeses maailmasõjas ja Vabadussõjas hukkunud eestlaste arvu kindlakstegemisel, leides, et Eesti ala rahvastik vähenes aastatel 1916–1919 223 200 inimese võrra, mis sisaldas sealhulgas nii sõdades hukkunuid, Eestist lahkunuid, kui ka negatiivset iivet. Nende arvude põhjal tegi Katus kindlaks eestlaste arvu muutuse, kuid sai ebareaalsed tulemused. Tema arvutuste kohaselt hukkus rindel ja lahkus Eestist aastatel 1916–1919 ainult 4000–5000 inimest. Katuse hinnangul tuleks täpsustada nii Eesti ala elanike arvu enne ja pärast Esimest maailmasõda ja Vabadussõda. Sellest tulenevalt tuleks ettevaatlikult suhtuda ka Kaufmanni pakutud Eesti rahvaarvu suurusesse.⁸¹

Uuemate uurimistulemuste järgi pakub Tõnu Tannberg, et Esimesse maailmasõtta mobiliseeriti Eestist aastail 1914–1917 umbes 80 000 meest. Kui sinna hulka arvestada ka väljastpoolt Eesti ala mobiliseeritud eestlased, siis läks Esimesse maailmasõtta kokku 100 000 eestlast.⁸² Vabadussõjast osavõtjate arv jääb ümmarguselt 75 000 ringi, demobilisatsiooni hetkel, 1920. aastal oli Rahvaväes 74 769 meest.⁸³ Mati Õun pakub, et Läänemaalt ja Vormsist võeti Esimese

⁷⁶ Kõik Eesti kohta käivad rahvaarvud on antud ajalooliste piiride kontekstis.

⁷⁷ **Katus, Kalev.** (1989). Tabel 1 Rahvaarv.

⁷⁸ **Maiste, Margus.** (1988). *Rahvaarv ja selle dünaamika 1881–1934*. RU No.6. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demograafiauuringute keskus. Lk 16.

⁷⁹ **Kaufmann, Voldemar.** (1967). Lk 14-77.

⁸⁰ Eesti alaks ei loetud Narva linna seda ümbritsevate aladega, ega osa Valga linnast, seega ei ole nende territooriumite rahvastikku arvestatud 1881. aasta ega 1897. aasta rahvaloendustel. Eesti Vabariigi 1919–1920 aastate lepingutega Läti ja Venemaaga liideti riigi territooriumiga Narva linn ja selle tagune ala endisest Peterburi kubermangust, uus Petseri maakond Pihkva kubermangust, osa Valgast koos ümbruskonnaga, samuti Vana-Laitsna ja Laatre vallad. Kokku suures Eesti Vabariigi pindala 5% võrra. **Maiste, Margus.** (1988).

⁸¹ **Katus, Kalev.** (1989). Lk 1-18.

⁸² **Tannberg, Tõnu.** (2015). „Selle sajatuhandelise massi elust-olust ja saatusest suures rahvaste heitluses on vähe tehtud juttu...“. Ilmasõjaegsetest mobilisatsioonidest Eestis aastatel 1914–1917. *Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast*. Tartu: Rahvusarhiiv. Lk 7-20.

⁸³ *Eesti vabadussõda 1918–1920 II*. (1997). Tallinn: Mats. Lk 443-450.

maailmasõja ajal Vene armeesse umbes 6000 meest, kellest suri 14,66% ehk 880.⁸⁴ Kahjuks ei ole teada Läänemaalt pärit Vabadussõjast osavõtjate arv.

Kuigi muutunud rahvaarv Esimese maailmasõja ja Vabadussõja aastail nõuab täpsustamist, on nende sündmuste mõju demograafilistele protsessidele Katuse järgi üsna selge. Peale sõda jätkus sündimuse ja suremuse langustrend, tõusis inimeste keskmine eluiga. 1. jaanuaril 1920 oli Eesti rahvaarvuks 1 059 000 inimest.⁸⁵ Aastatel 1921–1923 toimunud väike beebibuum oli pikemate rahvastikutrendide taustal peaaegu märkamatu.⁸⁶ Sel perioodil vähenes ka abiellumiste arv ja tõusis abiellujate vanus, suurenes vabaabielus olijate arv, mis panustas sündimuse vähenemisesse veelgi.⁸⁷ 20-aastate lõpuks langes sündimus juba taastootmispiirist⁸⁸ allapoole.⁸⁹ 1922. aasta rahvaloenduse järgi elas Eesti Vabariigis 1 107 059 ja 1881. aasta piirides 999 473 inimest. Läänemaa rahvaarv oli 75 991.⁹⁰

2.2. Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvaarv 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses

1881. aasta rahvaloenduse andmetel oli Lääne- ja Hiiumaal 17 kihelkonda.⁹¹ Kihelkond oli maakiriku koguduse piirkond Eestis kuni 1925. aastani.⁹² 1881. aastal oli Hanila ja Varbla kihelkondade elanike arv 7014 ja Karuse kihelkonna elanike arv 4052.⁹³ Ehk 1881. aastal elas Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 14,2% Läänemaa⁹⁴ tolleaegsest elanikkonnast.⁹⁵

1880. aastatel Läänemaal toimunud suuremal usuvahetuse ajal tekkis Karuse ja Varbla kihelkondade territooriumitele kaks õigeusu kogudust. 1884. aastal Uue-Virtsu Kristuse Sündimise kogudus ja 1885. aastal Paadrema Püha Kolmainu kogudus. Paadrema kogudus oli 1913. aastal liikmete arvu poolest suurim õigeusu kogudus Läänemaal. 1913. aastal oli Paadrema koguduse suuruseks 1538 ja Uue-Virtsu koguduse suuruseks 1185 liiget.⁹⁶ 1913.

⁸⁴ **Õun, Mati.** (2012). *Meresõjasündmused Läänemaa vetes 1914–1916*. Vana-Läänemaa ajaloo radadel I. Lihula: MTÜ Keskaegne Lihula Vana-Läänemaa Ajaloo Selts. Lk 129-141.

⁸⁵ **Katus, Kalev.** (1989). Lk 1-18.

⁸⁶ Samas.

⁸⁷ **Kaufmann, Voldemar.** (1967). Lk 14-77.

⁸⁸ Taastatav on kokkuleppeliselt arväärtusena 2,1 ja seda võib pidada sündimuse ülemineku lõppjärguks.

⁸⁹ **Katus, Katus.** (1989). Lk 1-18.

⁹⁰ 1922. aasta piirides. **Maiste, Margus.** (1988). Lk 16.

⁹¹ **Plaat, Jaanus.** (2001). Lk 29-32.

⁹² **Andresen, Andres.** (1998).

⁹³ **Plaat, Jaanus.** (2001). Lk 442.

⁹⁴ 1881. aasta seisuga oli Läänemaa elanik arvuks 77 855.

⁹⁵ **Maiste, Margus.** (1988). Lk 16.

⁹⁶ **Plaat, Jaanus.** (2001). Lk 133.

aastast on teada ka Hanila ja Varbla koguduste suurused, mis on vastavalt 1259 ja 3445 liiget.⁹⁷ Kahjuks ei ole teada Karuse koguduse suurus enne Esimest maailmasõda. 1918. aastal oli Karuse kogudusel 2630 liiget.⁹⁸ Võttes arvesse liikmete arvu langustrendi kogudustes 20. sajandi alguses, siis võis olla Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade elanike arv enne Esimest maailmasõda oli ligikaudu 10 100 ja peale Vabadussõda 9800 (vt tabel 1).⁹⁹

Tabel 1. Hanila, Karuse, Varbla, Paadrema ja Uue-Virtsu koguduste liikmete arv 1908–1925.¹⁰⁰

Aastad	Hanila	Karuse	Varbla	Paadrema	Uue-Virtsu
1908	1241		3597	1456	
1909	1244		3531		
1910	1273		3545		
1911	1274		3493		
1912	1266		3425		
1913	1259		3445	1538	1185
1914	1255		3399		
1915	1250		3352		
1916	1246		3334		
1918		2630			
1919	1150	2614	3350		
1920	1139		3319		1095
1921		2583			
1922		2578			
1923	1139	2583	3319		
1925				~1600	

⁹⁷ EAA 1240-1-21. L 9-12.

⁹⁸ EAA 1241-1-103. L 1-2p.

⁹⁹ Karuse koguduse liikmete arvu leidmisel on kasutatud Hanila, Varbla, Paadrema ja Uue-Virtsu koguduste liikmete arvu langustrendi keskmist.

¹⁰⁰ EAA 1240-1-21. EAA 1241-1-103. EAA 1241-1-104. EAA 1250-1-5. EAA 1655-3-549. EAA 1655-3-621. EAA 1899-1-83. **Plaata, Jaanus.** (2001). Lk 133.

3. Muutused sündimuses 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses

Sündimus on oluline tegur, mis muudab rahvastiku arvukust ja koostist ning millest omakorda oleneb suuresti sündimus ise. Rahvastiku koostis – naiste arvukus ja vanusekoosseis seavad sündimuse kasvu piirmäärad. Sündide arv sõltub erinevatest bioloogilistest teguritest ja naiste üldisest tervislikust seisundist. Sündimuses mängivad suurt rolli ka moraalsed, psühholoogilised, sotsiaal-majanduslikud ja juriidilised tegurid. Taoliste sündmuste mõju ei ole aga otsene, vaid kaudne, toimudes valdavalt teadvuse kaudu.¹⁰¹ Enamik lapsi kasvas perekondades, selliselt olenes sündimus abielus naiste hulgast ühiskonnas, abiellumise vanusest ning abielu püsivusest.¹⁰² Lisaks naistele mõjutas sündimust ka kodust eemal (vooris, sõjaväes) olevate meeste arv.¹⁰³

Käesolevas peatükis antakse ülevaade üldistest trendidest sündimuses Eestis 19. sajandi teisel poolel ja 20. sajandi alguses ning nende kontekstis uuritakse Esimese maailmasõja ja Vabadussõja mõjusid Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade sündimusele aastate 1897–1925 lõikes.

3.1. Sündimuse üldtrendid Eestis kuni 19. sajandi lõpuni

18. sajandi alguses algas Eestis rahvastiku traditsioonilise taastootmistüübi muutumine. Eesti aladel hakkas levima niinimetatud Euroopa abiellumistüüp ehk tõusis abiellumisiga ja vallaliste naiste osakaal ühiskonnas, mis vähendas naiste viljakust. Seetõttu hakkas sündimus, esialgu küll aeglaselt, kuid siiski, langema.¹⁰⁴ On viiteid, et (vallalised) naised üritasid rasestumisest hoiduda. Rasestumisest hoiduti peamiselt imetamisaja pikendamisega, esines ka aborte, salajast lapsetapmist ning surnud vallaslapse püüti varjata.¹⁰⁵

Sündimus hakkas Eesti alal vähenema alates 19. sajandi algusest, kuid kuni 1870. aastateni oli see aastati suhteliselt kõikuv. Alates 1870. aastate teisest poolest näitab sündimuse üldkordaja Eestis stabiilset langust.¹⁰⁶ Aastatel 1871–1875 oli sündimus Eestimaa kubermangus 33,7%.¹⁰⁷

¹⁰¹ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

¹⁰² Samas.

¹⁰³ Ainsaar, Mare. (1997). Lk 19-20.

¹⁰⁴ Katus, Kalev. Puur, Allan. (2006). Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastiku arengu pöördepunktid I. *Akadeemia*, nr 2. Lk 259-286.

¹⁰⁵ Ainsaar, Mare. (1997). Lk 19-20.

¹⁰⁶ Katus, Kalev. (1989). Tabel 2.

¹⁰⁷ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

Sündimust alandavateks teguriteks 19. sajandil olid luteri usk ja koolihariduse levik, mis tõi kaasa laste saamise ja ülalpidamise kallinemise. Sündimust mõjutasid veel talurahva liikuvuse suurenemine, linnastumine, naiste majapidamisvälise töökoormuse kasv ning eluasemeprobleemid.¹⁰⁸

Laste kasvatamiseks, peab olema kindlustatud sotsiaalne elatusmiinimum. 20. sajandi alguses toimusid suured muutused inimeste õigus-, moraalinormides ja tavades ning traditsioonilises käitumises. Veelgi suuremat rolli hakkas mängima pereplaneerimine, mida mõjutas järjest enam naiste tööhõive, haridustase, perekonna sissetulek, elukeskkond, sotsiaalne seisund ja palju muud.¹⁰⁹ 19. sajandi viimasel veerandil oli soovimatu raseduse vältimiseks kasutusel seksuaalvahekorra katkestamine enne seemnepurset¹¹⁰ või rütmimeetod ja kondoomid. Peale antiseptika kasutuselevõttu peeti aborte suhteliselt ohutuks ja nende populaarsus kasvas pidevalt.¹¹¹

20. sajandi alguseks kuulus Eesti madalama sündimusega maade hulka.¹¹² Aastatel 1896–1900 oli Eestimaa kubermangus sündimuse üldkordaja 29,2‰.¹¹³ Keskmine sündide arv aastas vähenes eriti kiiresti 20. sajandi esimesel kümnendil. Eestimaa kubermangus oli sündimus 1911–1913 24,6‰ ja Liivimaal 22,6‰.¹¹⁴ Sündimus oli madalam Liivimaa kubermangus ja seal see ka vähenes kiiremini. Kaljo Laas on arvanud, et sündimuse nii kiire vähenemise põhjuseks 20. sajandi esimesel kümnendil oli peamiselt intensiivne pereplaneerimine. Suurt rõhku pani ta ka ebastabiilsele poliitilisele olukorrale, millele reageerib kõige kiiremini abiellumus, tuues välja Vene-Jaapani sõja, kuid jättes selgel põhjusel mainimata 1905. aasta revolutsiooni mõjud. Kuid just 1905. aastal oli Eestis abiellumus erakordselt madal.¹¹⁵

20. sajandi alguses tõusis keskmine oodatav eluiga kogu Eestis. 1897. aastal oli see meestel 42 aastat ja naistel 45 aastat ning 1922. aastal vastavalt 49 ja 55 aastat.¹¹⁶ Nii lükkusid edasi ja pikenesid kõik inimeste elutsüklid, sealhulgas ka abiellumine ja lastesaamine.

¹⁰⁸ Ainsaar, Mare. (1997). Lk 19-20.

¹⁰⁹ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

¹¹⁰ Ehk *coitus interruptus*.

¹¹¹ Palli, Heldur. (1997). Jooni Eesti rahvastiku demograafilise käitumise muutumisest. *Acta Historica Tallinnensia*, nr 1. Lk 78-92.

¹¹² Ainsaar, Mare. (1997). Lk 38-43.

¹¹³ Katus, Kalev. (1989). Tabel 2.

¹¹⁴ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

¹¹⁵ Samas.

¹¹⁶ EAA 1240-1-225. EAA 1241-1-148. EAA 1250-1-102. EAA 1250-1-103. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-1934. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

Kui elatustase sõja- või näljaajal langeb, siis langeb paratamatult ka sündimus.¹¹⁷ Meeste mobilisatsioon sõtta, mitte ainult ei raskenda perekonna majanduslikku olukorda, vaid tekitab ajalise lünga laste saamisel mehe äraoleku tõttu. Kui 1910–1914 sündis Eestis 1000 elaniku kohta 25 last, siis 1915–1919 sünnitati 19,3 last.¹¹⁸

Pärast sõdu, 1920. aastatel langes abiellumus ja tõusis keskmine abiellumisiga, mis tähendas naiste viljakuse langust. Sündimusele mõjus negatiivselt ka ebastabiilne sotsiaal-majanduslik olukord ja väärtushinnangute muutus. Vähenes ka abielu stabiilsus – suurenes lahutuste arv ja vallaliste osakaal ühiskonnas.¹¹⁹ 1921–1923 toimus Eestis väikene beebibuum,¹²⁰ mida Kaljo Laas nimetab kompensatsiooniperioodiks, sündimus jäi maailmasõjaaegsele tasemele.¹²¹ 1920–1924 oli sündimuse üldkordaja Eestis 19,6. Demorevolutsiooni teisel poolel laienes sündimuskontroll veelgi, nüüd tekkis soov saada kindel arv lapsi teatud elueaks. 1930. aastatel langes lõpuks sündimus alla taastootmispiiri ja seda põhiliselt sündimuse reguleerimise tõttu.¹²²

3.2. Muutused sündimuses Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925

Hanila, Karuse ja Varbla kihelkonnad asusid Eestimaa kubermangus ning üldiselt jälgisid seal toimunud rahvastikuprotsesside, sh sündimuse muutumise trende. Uuritavate kihelkondade eripära seisneb selles, et 19. sajandi lõpuks oli seal sündimus tunduvalt madalam kui Eestimaa kubermangus keskmiselt. 20. sajandi alguses jätkas sündimus stabiilset langust.¹²³

Tabel 2. Keskmine sündide arv aastas ja sündide arv 1000 elaniku kohta Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925.¹²⁴

Aastad	Keskmine sündide arv aastas	Sündide arv 1000 elaniku kohta
1897–1900	236	23–21
1901–1905	230	23–21
1906–1910	215	19–21

¹¹⁷ Laas, Kaljo. (1992). *Demograafia. Loengu abimaterjal*. Tallinn: Tallinna Ülikool Juhtimise ja planeerimise kateeder. Lk 24–26.

¹¹⁸ Katus, Kalev. (1989). Lk 1–18.

¹¹⁹ Laas, Kaljo. (1992). Lk 24–26

¹²⁰ Katus, Kalev. (1989). Lk 1–18.

¹²¹ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8–38.

¹²² Katus, Katus. (1989). Lk 1–28.

¹²³ Vt lisa 2.

¹²⁴ EAA 1240-1-223. EAA 1241-1-146. EAA 1250-1-98. EAA 1250-1-99. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-134. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59–EAA 1911-1-70.

1911–1915	189	18–19
1916–1920	130	13–14
1921–1925	156	15–16

Aastatel 1897–1900 oli Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade sündimuse üldkordaja 23–21%, mis on Eestimaa kubermangu keskmisest tunduvalt madalam. Võib eeldada, et sellel on piirkondlikud sotsiaal-majanduslikud põhjused. Veel 1930. aastatel oli 80% Läänemaa elanikest rakendatud põllumajanduses, kus enamuses majapidamistes kasutati oma perekonna tööjõudu. Toimus pereplaneerimine majanduslikel kaalutlustel. Läänemaal oli Eesti Vabariigi perioodilgi linnastumine väga madal ja seega oli sissetuleva uue tööjõulise rahva hulk väike.¹²⁵

Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade madal sündimus ei saanud tulla Eesti keskmisest kõrgemast elueast, sest aastatel 1897–1900 oli see uuritavates kihelkondades meestel keskmiselt 41 aastat ja naistel 42 aastat.¹²⁶

20. sajandi esimesel kümnendil jätkus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades sündimuse langus. Sündide arv vähenes suhteliselt stabiilselt kuni 1907. aastani, mil toimus sündimuse suur langus. Aastas sündis 191 last.¹²⁷ See on tõenäoliselt 1905. aasta revolutsiooni retrospektiivne mõju, kuna sündimus reageerib ühiskonna stabiilsuse muutusele aeglasemalt kui abiellumus.¹²⁸ 1905. aastal oli abiellumus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades rekordmadal. Abiellus 40 paari.¹²⁹

20. sajandi esimese kümnendi lõpul ja teise kümnendi alguses toimus sündimuse järsem langus.¹³⁰ Selleks ajaks oli Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades tõusnud keskmine vanus meestel 46 ja naistel 52 eluaastale. Seetõttu tõusis ka inimeste keskmine abiellumisvanus (vt alapeatükk 4.4.), mis tähendab, et naiste viljakus oli väiksem.¹³¹ Naised sünnitasid lapsi hilisemas eas ja said neid vähem.

¹²⁵ **Haberman, Harald. Kant, Edgar. Kruus, Hans. Luha, Arthur. Tammekann, August.** (1938). *Läänemaa maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus I. Üldosa*. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts. Lk 146-164.

¹²⁶ EAA 1240-1-225. EAA 1241-1-148. EAA 1250-1-102. EAA 1250-1-103. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-1934. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

¹²⁷ Vt lisa 2.

¹²⁸ **Laas, Kaljo.** (1978). Lk 8-38.

¹²⁹ Vt lisa 3.

¹³⁰ Vt lisa 2.

¹³¹ **Laas, Kaljo.** (1978). Lk 8-38.

Esimese maailmasõja ja Vabadussõja perioodil, 1914–1920 oli sündimus ligikaudu 14‰ ja aastas sündis keskmiselt 144 last.¹³² Sündimuse puhul avaldusid Esimese maailmasõja mõjud alles tagant järele.¹³³ On näha, et aastatel 1914 ja 1915 jäi sündimus peaaegu muutumatuks, jätkus eelnevalt alanud langustrend. Drastiline sündimuse langus toimus aga 1916. aastal, saavutades madalpunkti 1917. aastal. Siis sündis kõigest 103 last, mis on 43% vähem kui 1913. aastal. Järgmisel 1918. aastal hakkas küll sündimus tõusma, kuid langes taas 1919–1920, saavutades teatud stabiilsuse 1920. aastate esimesel poolel.¹³⁴

Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades ei toimunud aktiivset lahingutegevust. Esimene maailmasõda mõjutas sündimust otseselt meeste mobiliseerimise näol. Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondadest võeti Esimesse maailmasõtta umbkaudu 650–850 meest.¹³⁵ Kahjuks ei ole säilinud paljud Läänemaa valdade arhiivid, sealhulgas ka Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade territooriumile jäänud valdade omad, mille protokollid võimaldaksid anda tõesema ülevaate piirkonnas valitsenud sotsiaal-majanduslikest oludest. Lähimad vallad, mille täis- ja volikogude protokollid aastatest 1914–1920 säilinud on, on Sinalepa, Veltsa ja Vigala vallad.¹³⁶ Nendest ja koguste arhiivides säilinud pastorite aruannetest¹³⁷ võib välja lugeda, et piirkonna sotsiaal-majanduslik olukord oli halvenenud. Protokollides annavad tooni sõja ajal valdade kanda olnud erinevad majanduslikud lisakohustused ning vallaelanike järjest halvenev majanduslik olukord. Tihti paluti täiendavat abiraha või vabastati teatud vanuses vallaliikmed vallamaksust, kuna nende pereliikmed on sõjas, mis seab pere majanduslikult raskesse olukorda. Valdade sissetulekud vähenesid, kuna paljud nende elanikud ei suutnud enam vallamaksu maksta.¹³⁸ 1917. aasta lõpust on säilinud dokumentatsioon toiduainete rekvisitsioonide ja rüüstamiste kohta piirkonnas.¹³⁹

Nagu ka 1905. aasta revolutsiooni päevil, nii vähenes ka Esimese maailmasõja ajal ühiskonna destabiliseerumise tõttu Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades abiellumiste arv. Abielluti ainult võimalusel ja vajadusel, lapsed sündisid valdavalt abielus paaridele, seega oli laste saamise tõenäosus väiksem (vt peatükk 4). Kindlasti mõjus sündimusele moraalselt halvasti ka

¹³² Vt lisa 2.

¹³³ Samas.

¹³⁴ Samas.

¹³⁵ EAA 1240-1-21. EAA 1241-1-103. EAA 1241-1-104. EAA 1250-1-5. EAA 1655-3-549. EAA 1655-3-621. EAA 1899-1-83.

¹³⁶ EAA 2950-1-42b. EAA 4589-1-8a. EAA 2978-1-24.

¹³⁷ EAA 1240-1-21. EAA 1241-1-94.

¹³⁸ EAA 2950-1-42b. EAA 4589-1-8a. EAA 2978-1-24

¹³⁹ EAA 1241-1-94. Leheküljed nummerdamata. 30.XI 1917 Karuse kiriku võõrmündrite kiri Eesti polgu komandörile.

üldine ebastabiilne poliitilis-sõjaline olukord, võimude vahetused ja lähenev rinne, mis ei tekitanud laste saamiseks turvalist keskkonda.¹⁴⁰

1918. aastal sündimus tõusis, võrreldes eelmise aastaga sündis 57 last rohkem.¹⁴¹ Selle põhjuseid võib näha rindelt koju saabunud meestes¹⁴² ja suhteliselt stabiilses Saksa okupatsiooni aegses olukorras.¹⁴³ Sündimus vähenes taas aastatel 1919–1920, kuid ei langenud enam 1916–1917 aastate madalpunkti. Hämmastavalt kombel on Vabadussõjaaegse Läänemaa olukorra kohta vähem teada kui Esimese maailmasõja aegse. Ka pastorite aruandlus sellest perioodist on väga lünklik. Kahjuks pole teada kui palju mehi oli sõjas Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondadest. Arvestades, et Vabadussõda kestis lühemat aega võrreldes Esimese maailmasõjaga, siis oli mobilisatsiooni mõju sündimusele väiksem. Sama kehtib ka sotsiaal-majanduslike olude kohta, mis olid jätkuvalt ebastabiilsed, sõjaeelse ajaga võrreldav eluolu taastumine nõudis aega.¹⁴⁴

Aastatel 1921–1923 Eestis toimunud väike beebibuum¹⁴⁵ jäi Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades olemata. Sündimus jäi 1920. aastate esimesel poolel 1918. aastal saavutatud tasemele.¹⁴⁶ Uuritava piirkonna sündimuse üldkordaja oli Eesti keskmisest (19,6‰) madalam, 15–16‰ ja aastas sündis keskmiselt 156 last (vt tabel 2). Seda eelkõige aktiivse pereplaneerimise tulemusena.¹⁴⁷

Kokkuvõtlikult saab tõdeda, et kuigi sündimus langes Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades juba enne Esimest maailmasõda ja Vabadussõda, jätkus neil aastatel sündimuse langustrendi kiirenemine antud piirkonnas veelgi tulenedes eelkõige meeste puudusest, piirkonna raskest sotsiaal-majanduslikust olukorrast, ühiskonna ebastabiilsusest ja muutustest traditsioonilises abielukäitumises.

¹⁴⁰ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

¹⁴¹ Vt lisa 2.

¹⁴² Eglit, Liisi. (2012). *Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool.

¹⁴³ Kägu, Liis. (2015). *Baltisakslaste suhtumine eestlastest kaasmaalastesse 1918. aasta okupatsiooni perioodil*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

¹⁴⁴ EAA-1240-1-21. L 35-46p.

¹⁴⁵ Katus, Kaljo. (1989). Lk 1-18.

¹⁴⁶ Vt lisa 2.

¹⁴⁷ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

4. Muutused abiellumises 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses

Antud peatükis antakse ülevaade Eesti elanike abiellumiskäitumisest 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses ning analüüsitakse muutusi Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade elanike abiellumiskäitumises Esimese maailmasõja ja Vabadussõja ajal 1897–1925 aastate foonil. Lisaks uuritakse Esimese maailmasõja ja Vabadussõja võimalikku mõju nende abiellumiste arvule, sesoonsusele ja keskmisele abiellumiseale.

4.1. Abiellumine Eestis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses

18. sajandi lõpul tõusis Eestis keskmine abiellumisiga 5–6 aasta võrra ja vallaliste naiste osakaal kasvas ühelt protsendilt elanikkonnast ligikaudu kümnele protsendile, mis omakorda tähendas sündimuse vähenemist.¹⁴⁸ Selle protsessiga paralleelselt kujunesid 18. sajandi jooksul välja ja juurdusid Eestis traditsioonilised pulma- ja abielutavad. Talurahva kommete ja tavadega ühildusid aja jooksul kiriklik ristimine, leer, laulatus ja matus, mis muudeti ainsateks perekondlike muutuste registreerimise vormideks ning kohustuslikeks aktideks. Perekondlikud tavad säilisid kuni 19. sajandi kolmanda veerandini üldiselt samasugustena. Läbi aegade oli talurahva abielukäitumist enim mõjutanud aastaring ning sellest tulenev põllutööde ja toiduvarude sesoonsus. Järgmisel kohal oli inimeste majanduslik heaolu, mis olenes suuresti aastasest viljasaagist. Kolmandaks teguriks oli ühiskonna stabiilsus: sõjad ja epideemiade levik ning nekrutiks võtmine. Kõigest sellest tulenevalt oli talurahva abiellumus aastate lõikes väga kõikuv.¹⁴⁹

19. sajandi lõpukümnenditel algasid talurahva eluolus murrangulised muutused, mis puudutasid ka pulma ja abielu institutsiooni. Abielu muutus perekondadevahelisest lepingust kahe inimese vaheliseks suhteks. Abiellumisele eelnes järjest sagedamini noorte isiklik tutvus ja järjest suuremat rolli mängis vastastikune meeldivus ning sotsiaalne diferentseeritus. 19. sajandi lõpul alanud kosja- ja pulmakommete lihtsustumine viis nende järk-järgulise hääbumiseni 20. sajandi teisel kümnendil. Varem oli kiriklik laulatus pulmade kohustuslik osa, mis andis sellele seaduslikkuse. 20. sajandil sai sellest pulmade peamine koostisosa. Esimese maailmasõja aastad

¹⁴⁸ Katus, Katus. Puur, Allan. (2006). Lk 259-286.

¹⁴⁹ Kalits, Vilve. (1988). *Eesti pulmad: traditsioon ja nüüdisaeg*. Tallinn: Eesti Raamat. Lk 9-51.

kiirendasid muutusi pulmatavades veelgi. Traditsioonilised kombetalitused kaotasid oma tähtsuse ning seetõttu lühenesid ka pulmad.¹⁵⁰

4.2. Abiellumiste arv Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925

Nagu eespool mainitud mõjutasid talurahva abiellumist mitmed erinevad tegurid, mis aastate lõikes muutusid. Lisast 3 on näha, et ka Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades on abiellumiste arv aastate lõikes olnud väga erinev. Selleks, et näha trende abiellumuses tuleb vaadata pikemaajalisi perioode tervikuna (vt tabel 3).

Tabel 3. Aastas keskmiselt abiellunud paaride arv Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925.¹⁵¹

Aastad	Aastas keskmiselt abiellunud paaride arv
1897–1900	56
1901–1905	54
1906–1910	60
1911–1915	47
1916–1920	40
1921–1925	66

Alates 1897. aastast kuni 1905. aastani oli aastane abiellumiste arv Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades traditsiooniliselt kõikuv. 1905. aasta revolutsioonile reageeris abiellumus uuritavates kihelkondades kiiresti, võrreldes 1904. aastaga abiellus paare 1/3 võrra vähem. See näitab, kui kiiresti reageerib abiellumus ühiskonna stabiilsuse muutumisele. 1906. aastal taastus kihelkondadele omane kõikuv aastane abiellumus, olles isegi aastate 1901–1905 keskmisest kõrgem.

Drastiline muutus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade abiellumiste arvus toimus Esimese maailmasõja ja Vabadussõja aastatel, mis algas juba 1914. aasta suvel, peale sõja kuulutamist Vene tsaaririigile (vt alapeatükk 4.3.). Aastatel 1911–1915 abiellus aastas keskmiselt 47 paari ja aastatel 1915–1920 44 paari (vt tabel 3). Esimese maailmasõja ja Vabadussõja perioodil

¹⁵⁰ Kalits, Vilve. (1988). Lk 9-51.

¹⁵¹ EAA 1240-1-224. EAA 1241-1-147. EAA 1250-1-96. EAA 1250-1-100. EAA 1250-1-101. EAA 1899-1-19. EAA 1899-1-106. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-118. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-134. EAA 1911-1-17. EAA 1911-1-18. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

tervikuna, 1914–1920 abiellus aastas keskmiselt 37 paari. Kõige vähem abielusid registreeriti 1916. aastal, mil abiellus 19 paari, mis oli võrreldes 1913. aastaga ca 2/3 võrra vähem. 1918. aasta veebruaris alanud Saksa okupatsioon stabiliseeris Eesti sise- ja välispoliitilise olukorra,¹⁵² samuti hakkasid maailmasõja rinnetelt massiliselt koju jõudma sõdurid,¹⁵³ mis tõstis abiellumuse 1918. aastal sõjaeelsele tasemele. 1919. aasta oli taas raskem sõjaaasta ning abiellumus langes revolutsioonilise 1905. aasta tasemele.¹⁵⁴

Esimese maailmasõja ajal mõjutas abiellumist sarnaselt sündimusega otseselt eelkõige sõtta mobiliseeritud meeste hulk ja sõjast tulenev raske majanduslik olukord.¹⁵⁵ Meeste äramineku tõttu vähenes potentsiaalsete abiellujate arv, halvenes ka perekondade majanduslik olukord, kuna vähenes perekonna tööjõud või jäädi sellest üldse ilma.¹⁵⁶

Esimese maailmasõja ajal abielluti suuresti ainult siis, kui oldi oma partnerivalikus kindel või vajadusest, nagu planeerimata rasedus. Seda kinnitab ka asjaolu, et ei kihlutud ega lastud end mahakuulutada, ilma et ei oleks abiellutud. Kihlumine ja luteri usule omane kolmekordne kiriklik kuulutamine kaotasid sõja ajal oma eelneva traditsioonilise tähenduse, tihti abielluti ilma kihlusega ning kuulutamine toimus kiirkorras või samal ajal laulatusega.¹⁵⁷

Vilve Kalits väidab, et kui maailmasõja ajal pulmad toimusid, olid need lühemad, mis kahandas juba triviaalseks muutuvaid talurahva pulmatavasid veelgi. Pulmad olid ka väiksema arvulised, kuna traditsiooniliseks nädalapikkuseks pidutsemiseks ei olnud ei materiaalseid võimalusi ega toiduainete rekvisitsiooni¹⁵⁸ tõttu ka võimalusi. Lisaks toob Kalits välja niiõelda pidu katku ajal analoogi, et pulmapidu ei sobinud sõjaajaga kokku. Öeldes, et tihti pidi peigmees sõtta minema ning tal ega kellelgi teisel ei olnudki erilist tuju pidutseda.¹⁵⁹

Peale kuueaastast sõdade perioodi, toimus 1921. aastal abiellumisbuum, mil abiellus uuritaval vahemikul 1897–1925 aastas kõige rohkem paare, 77.¹⁶⁰ Aastatel 1921–1925 abiellus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades aastas keskmiselt 66 paari (vt tabel 3), seega oli abielu

¹⁵² **Kägu, Liis.** (2015).

¹⁵³ **Eglit, Liisi.** (2012).

¹⁵⁴ Vt lisa 3.

¹⁵⁵ **Kaufmann, Voldemar.** (1967). Lk 14-77.

¹⁵⁶ EAA 2950-1-42b. EAA 4589-1-8a. EAA 2978-1-24.

¹⁵⁷ Vt lisa 3.

¹⁵⁸ EAA 1241-1-94.

¹⁵⁹ **Kalits, Vilve.** (1988). Lk 9-51.

¹⁶⁰ Vt lisa 3.

sõlmimine maaelanike hulgas jätkuvalt populaarne, vastukaaluna Eesti üldisele abiellumusele, mis järjest langes.¹⁶¹

4.3. Abiellumise sesoonsus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925

Põllutööd ja toiduvarud olid talurahva traditsioonilise abiellumiskäitumise kõige olulisemad mõjutajad, veel enam mõjutasid need aga selle sesoonsust. Kõige soositumateks abiellumisaegadeks olid kevad ja talv, põllutöödest vabad ajad.¹⁶² Heldur Palli leidis, et 2/3 abieludest sõlmiti just novembrist jaanuarini, mil oli rohkem toitu ja vaba aega, eriti kehtis see esmaste abielude kohta. Leskmehed abiellusid sageli ka kevadel või suvel.¹⁶³ Vilve Kalitsi järgi võis abiellumise sesoonsus aga paikkonniti erineda. Näiteks 19. sajandil käidi Toris kosjas hilissügisel, Audrus nihkus see talvekuudele. Viljandlastel olid kosjakuudeks hoopis november ja märts.¹⁶⁴ Ka Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade elanikel oli oma abiellumise sesoonsuse traditsioon.

Tabel 4. Novembrist aprillini sõlmitud abielude osakaal aastas keskmiselt sõlmitud abielude seas Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925.¹⁶⁵

Aastad	Keskmine abielude arv aastas	Keskmine abielude arv november-aprill	Protsent
1897–1900	56	42	75
1901–1905	54	35	66
1906–1910	60	43	71
1911–1915	47	31	66
1916–1920	40	19	47
1921–1925	66	35	53

18. sajandi teisel poolel oli Karuse kihelkonnas aktiivsem abiellumisperiood oktoobrist detsembrini, mil abiellus üle 3/4 paaridest.¹⁶⁶ 19. sajandi lõpuks oli analüüsitavates

¹⁶¹ Kaufmann, Voldemar. (1967). Lk 14-77.

¹⁶² Ainsaar, Mare. (1997). Lk 11-32.

¹⁶³ Samas.

¹⁶⁴ Kalits, Vilve. (1988). Lk 9-51.

¹⁶⁵ EAA 1240-1-224. EAA 1241-1-147. EAA 1250-1-96. EAA 1250-1-100. EAA 1250-1-101. EAA 1899-1-19. EAA 1899-1-106. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-118. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-134. EAA 1911-1-17. EAA 1911-1-18. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

¹⁶⁶ Palli, Heldur. (1984). Lk 115.

kihelkondades aktiivne abiellumisperiood pikenenud kolmelt kuult poolele aastale. Novembrist aprillini sõlmiti kuni 3/4 aastastest abieludest. 20. sajandi alguses hakkas see aga muutuma. Nagu tabelist 4 näha võib, siis aastatel 1901–1915 oli see viisaastakuti kõikuv, mis tulenes abiellumiste aastase koguarvu langusest ning üllataval kombel ka 1905. aasta revolutsioonist, mille järgselt pöörduti tagasi traditsioonilisema abiellumistüübi juurde. Juba enne Esimest maailmasõda oli üldise trendina hakanud abiellumiste arv novembrist aprillini vähenema. Abiellumise aeg liikus järjest enam suve poole, populaarsem oli abielude sõlmimine mais ja juunis. Vähenes novembris abiellumine. Sel ajal hakkas abiellumise sesoonsus kaotama oma tähtsust, mis tulenes eelkõige tehnoloogilistest muutustest põllumajanduses ja talupidamises ning sellega kaasnenud sotsiaalsetest murrangutest.¹⁶⁷ Olulisel kohal oli ka traditsiooniliste abielukommete ja -väärtuste muutumine, keskseks kujunes kiriklik laulatus ning vanemad pulmatavad kaotasid üha enam oma rituaal-maagilise tähenduse, muutudes lihtsalt kaasnevateks lõbustusteks.¹⁶⁸

Enne Esimest maailmasõda abiellus novembrist aprillini ca 2/3 paaridest. 1914–1920 toimusid selliselt ainult pooled ehk mõlemal poolaastal abiellus võrdselt paare. Nagu eelnevalt mainitud, kaotas sesoonsus abiellumisel tähtsuse juba enne Esimest maailmasõda, kuid sõja perioodil muutus see täiesti ebaoluliseks. Abiellumisel sai oluliseks abiellujate majanduslik olukord ning võimalus (näiteks mehe kohalolek).

Esimese maailmasõja väljakuulutamise mõju tuleb hästi esile ka võrreldes kihlusi ja abiellumisi 1913. ja 1914. aastate teisel poolel Varbla Urbanuse koguduses. Olles kogudustest suurim, tulevad seal muutused kõige selgemini esile. Kuigi aasta teine pool oli traditsiooniliselt abiellumise osas ebapopulaarsem, siis 1913. aastal kihlus, kuulutati ja abiellus Varbla koguduses alates juulist kuni aasta lõpuni ligikaudu 1/3 paaridest, alates 1914. aasta 28. juulist kihlati kõigest kolm paari, kellest abieluni jõudis vaid üks.¹⁶⁹ Tegu ei ole allikast tuleva veaga, kuna Varbla koguduses jätkus sündide ja surmade järjepidev kirjapanek sama pastori poolt.¹⁷⁰ Karuse, Hanila ja Varbla kihelkondade liikmed reageerisid ühiskonna ebastabiilsusele kiiresti prioriteetide muutmisega ka 1914. aasta juulis, mil Saksamaa ja Austria-Ungari kuulutasid Venemaale sõja. Sõja otsesed ega kaudsed mõjud ei oleks väikesesse Läänemaa nurka nii kiiresti kuidagi jõudnud.

¹⁶⁷ Haberman, Harald. Kant, Edgar. Kruus, Hans. Luha, Arthur. Tammekann, August. (1938). Lk 146-164.

¹⁶⁸ Kõivupuu, Marju. (2015). *Eestlaste eluring*. Tallinn: Varrak. Lk 78-106.

¹⁶⁹ EAA 1250-1-101. L 1-5p.

¹⁷⁰ EAA 1250-1-98. EAA 1250-1-102.

Peale Vabadussõja lõppu ei taastunud Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades traditsiooniline abiellumissesoonsus. Eestis üldiselt oli aastatel 1922–1925 populaarne abielluda aprillist juunini ja detsembris,¹⁷¹ nagu ka uuritavates kihelkondades. Lisaks jagunesid abielud aasta lõikes võrdsemalt. Põllutööde aeg ja traditsioonilised pulmakombed ei olnud abiellumisel enam olulised. Talurahva vanu kombeid hakati nägema primitiivsete ja naiivsetena, selle kohta võeti kasutusele isegi halvustav mõiste *pastlakultuur*. 1920. aastate esimesel poolel jäi pulmapeo fookuseks abielu registreerimine, abielumeetrikatest selgub, et järjest enam muutus maaelanike seas populaarseks kodulaulatus. Kahekümnendate aastate keskpaigast, mil majanduslik olukord ajutiselt stabiliseerus, läks moodi suurte pulmapidude pidamine.¹⁷²

4.4. Abiellujate keskmine vanus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925

Kanoonilises õiguses oli abiellumise vanuseks poistel 14 aastat ja tüdrukutel 12 aastat,¹⁷³ kuid Eesti aladel jäi taoline abiellumisvanus keskaega. Alates 18. sajandist loeti nooruk täisealiseks alles pärast leeri. Leer viis esimest korda mõlemast soost noored omaealiste hulka ning tutvustas neid pidulikult kihelkonna rahvale. Leeris käimise vanusepiir ei olnud kuigi kindel ning see tõusis aja jooksul. 1914. aastal olid leerilapsed, nii poisid kui tüdrukud, Karuse ja Varbla kogudustes valdavalt 16–17-aastased.¹⁷⁴ Kahjuks on Hanila koguduse leerilaste nimistud säilinud ainult 1905. aastani, kuid võib eeldada, et ka seal oli leeris käimise vanus keskmiselt 16–17 aastat. Analüüsitavas viies koguduses olidki perioodil 1897–1925 kõige nooremateks abiellujateks paar 16-aastast tütarlast ning mõned 17-aastased, kuid tegu oli selgelt pigem aastate ja koguduste peale laiali pillutud üksikute eranditega kui tavaga.¹⁷⁵

18. sajandi lõpus abiellus Karuse kihelkonnas enamus naisi 20–24 aastaselt, kuid meeste abiellumisvanus oli varieeruvam. Aktiivne abiellumisvanus meestel oli 20–34-eluaastat.¹⁷⁶ 19. sajandil oli mees tavakohaselt naisest 6–7 aastat vanem, aga enam kui 15-aastast vanusevahet

¹⁷¹ *Eesti arvudes 1920–1935*. (1937). Lk 40.

¹⁷² **Kalits, Vilve**. (1988). Lk 9-51.

¹⁷³ **Kask, Katrin**. (2002). *Kirikliku abielu institutsioon Eestis. Aastate 1920-1940 ning 1991-2002 võrdlev analüüs*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool. Lk 14-31.

¹⁷⁴ EAA 1241-1-35. L 97-100. EAA 1250-1-9. L 50-53.

¹⁷⁵ EAA 1240-1-224. EAA 1241-1-147. EAA 1250-1-96. EAA 1250-1-100. EAA 1250-1-101. EAA 1899-1-19. EAA 1899-1-106. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-118. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-134. EAA 1911-1-17. EAA 1911-1-18. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

¹⁷⁶ **Palli, Heldur**. (1984). Lk 118.

mehe kasuks ja 5-aastast naise kasuks ei peetud harjumuspäraseks.¹⁷⁷ Herbert Ligi hindab sel ajal Eestis keskmiseks abiellumisvanuseks meestel 27–28 ja naistel 24–25 aastat.¹⁷⁸

Tabel 5. Meeste ja naiste keskmine abiellumisvanus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925.¹⁷⁹

Aastad	Meeste keskmine abiellumisvanus	Naiste keskmine abiellumisvanus
1897–1900	29,4	23,8
1901–1905	29,9	24,5
1906–1910	30,1	24,9
1911–1915	30,6	24,6
1916–1920	32,4	26,5
1921–1925	32,5	26,9

Aastatel 1897–1900 oli Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades meeste keskmine abiellumisvanus 29 aastat ja naistel 24 aastat. 1915. aastaks tõusis meeste ja naiste abiellumisvanus aasta võrra. Abiellujate vanusevahe oli viis aastat. Esimese maailmasõja ja Vabadussõja ajal, aastatel 1916–1920 tõusis meeste abiellumisvanus kahe, naistel aga ühe aasta võrra (vt tabel 5). Kõrgeim abiellumisiga oli 1916. aastal, mil meeste keskmine abiellumisiga tõusis 35 aastale. Järgneval, 1917. aastal oli see juba 33 aastat ning 1918. aastal 31. Vabadussõja ajal tõusis meeste abiellumisiga taas 32 aastale, naiste keskmine abiellumisiga oli meeste abiellumisvanusega korrelatsioonis, olles sellest 5–6 aastat madalam. Taoline trend jäi Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades püsima kogu uuritava perioodi kestel.

Abiellumisea tõusul alates 20. sajandi algusest on olnud mitmeid põhjuseid. Kindlasti mängis selle juures peamist rolli üldine keskmine eluea kasv, mis oli aastatel 1897–1925 väga kiire. Kui veel 1897. aastal oli Eesti keskmine eeldatav sünnieluiga meestel 42 ja naistel 45 aastat, siis 1922. aastal oli see meestel juba 49 ja naistel 55 aastat.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Must, Aadu. (2015). Lk 146.

¹⁷⁸ F-146-s-24. Kahk, Juhan. Ligi, Herbert. Palli, Heldur. Vahtre, Sulev. *Uuemaid uurimistulemusi Eesti ajaloolise demograafia valdkonnast*. L 12.

¹⁷⁹ EAA 1240-1-224. EAA 1241-1-147. EAA 1250-1-96. EAA 1250-1-100. EAA 1250-1-101. EAA 1899-1-19. EAA 1899-1-106. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-118. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-134. EAA 1911-1-17. EAA 1911-1-18. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

¹⁸⁰ Maiste, Maiste. (1988). Joonis 3 Keskmine eeldatav sünnieluiga. Eesti, rahvaloendusaastad, 1897–1939.

Abiellumise vanusele mõjus ka majanduslik kindlustatus. Kaljo Laasi järgi eelistasid mehed abiellumisega oodata ajani, mil nad olid varanduslikult kindlustatunud. Esimese maailmasõja ja Vabadussõja ajal oli sellel teguril kindlasti oma roll. Abiellumist ning pere ülalpidamist said endale lubada majanduslikult kindlustatunud vanemad mehed.¹⁸¹

Noorte meeste arvu vähenemist maapiirkondades mõjutasid antud perioodil ka muutused põlluharimises, linnastumine ja tööstuse areng. Haapsalu linna elanike arv kasvas Tallinna järel aastatel 1897–1913 kõige kiiremini.¹⁸² Paljud noormehed läksid tööle linnadesse, jäid sinna elama ja abiellusid seal.¹⁸³ Samuti hakati eelistama pikemat tänapäeva mõistes vabaabielulist abiellumise eelset suhet.¹⁸⁴

Aastatel 1920–1925 jäi meeste ja naiste keskmine abiellumisvanus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades kõrgeks (vt tabel 5). Viktor Hioni järgi oli 1922. aastal Eestis keskmine abiellumise vanus meestel 31,4 aastat ja naistel 26,8 ning seetõttu ei olnud tegu mitte piirkondliku eripäraga, vaid üle-eestiliste muutustega Eesti elanike sotsiaalses ja demograafilises käitumises.¹⁸⁵

Eesti ala elanike abiellumiskäitumine hakkas muutuma juba 19. ja 20. sajandi vahetusel, mida puhkenud Esimene maailmasõda ja sellele järgnenud Vabadussõda veelgi kiirendas. Kihlumine ja kirikliku mahakuulutamise traditsioonid kaotasid oma senise tähtsuse, vähenes abiellumiste arv. Pulmade fookuseks sai kiriklik laulatus. Majanduslike raskuste, sõjalis-poliitilise ja moraalse olukorra tõttu jäi ära suurte pulmade pidamine. Samuti hääbus abielu sesoonsuse tava – abielluti vastavalt võimalusele, mitte sõltuvalt põllutöödest ja traditsioonidest. Sõdade ajal tõusis abiellumisvanus, mida mõjutas nooremate meeste mobilisatsioon ja nende vähesem majanduslik kindlustatus. 20. sajandi teisel kümnendil läksid Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade elanikud läksid traditsiooniliselt abiellumiskäitumiselt üle modernsele.¹⁸⁶

¹⁸¹ Laas, Kaljo. (1978). Lk 8-38.

¹⁸² Samas. Lk 53-69.

¹⁸³ Pullat, Raimo. (1972). Lk 36-104.

¹⁸⁴ Kalits, Vilve. (1988). Lk 9-51.

¹⁸⁵ ERA R-1944. *Abiellujate keskmine iga Eestis*. L 16.

¹⁸⁶ Kalits, Vilve. (1988). Lk 9-51.

5. Muutused suremuses 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses

Suremus reguleerib rahvaarvu kasvu. Suremusrežiimist oleneb rahvastiku taastootmistüüp. Just muutused suremuses võimaldasid üleminekut aeglasele põlvkondade vaheldumisele.¹⁸⁷ Seda, et bioloogilistel teguritel on suremusele suurem mõju kui sotsiaal-majanduslikel, näitab eriti suremuse intensiivsus teatud vanusegruppide, näiteks väikelaste hulgas. Sotsiaal-majanduslikel teguritel on olnud oluline osa suremuse üldise taseme kujunemisel.¹⁸⁸

Järgnevalt antakse ülevaade suremuse üldtrendidest Eestis 19. sajandi lõpul ja 20. sajandi alguses. Nende protsesside kontekstis uuritakse suremust Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925 ning Esimese maailmasõja ja Vabadussõja võimalikku mõju sellele.

5.1. Suremuse üldtrendid Eestis 19. sajandi lõpus ja 20. sajandi alguses

Veel 18. sajandi lõpuni mõjutasid Eestis suremust eelkõige majanduslikud tingimused, nagu saagikus, ja epideemiad (rõuged, düsenteeria, leetrid jm). Suremus oli kõrgem talvel ja kevadel ehk perioodidel, mil toitu oli vähem, ilmastikuolud halvemad ja inimeste organism nõrgem. Nakkushaiguste levikut soodustasid omakorda kitsad elutingimused. 17.–18. sajandil oli suremuskordaja keskmiselt 27–28%.¹⁸⁹ Keskmine vanus 19. sajandi alguseks oli 32–39 aastat.¹⁹⁰ 19. sajandi alguses hakkas suremus, alguses lokaalselt, hiljem üldiselt, vähenema. Selles mängis suurt rolli võitlus nakkushaigustega, inimesi hakati rõugete vastu vaktsineerima, paranesid ka sanitaar- ja toitumistingimused. Enim jäi suremust mõjutama väikelaste suremuse suur kõikumine.¹⁹¹

19. sajandil jätkus suremuse kindel, kuid siiski aeglane alanemine. Suremuse langus kiirenes 19. sajandi viimasel kolmandikul. Aastatel 1861–1865 oli suremus keskmiselt 25–26% ning 1876–1880 21–23%. Eestimaa kubermangus oli suremus madalam kui Liivimaa kubermangus.¹⁹²

¹⁸⁷ Laas, Kaljo. (1992). Lk 27-28.

¹⁸⁸ Laas, Kaljo. (1978). Lk 39-52.

¹⁸⁹ Ainsaar, Mare. (1997). Lk 16-18.

¹⁹⁰ Laas, Kaljo. (1978). Lk 39-52.

¹⁹¹ Ainsaar, Mare. (1997). Lk 16-18.

¹⁹² Laas, Kaljo. (1978). Lk 39-52.

5.2. Muutused suremuses Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades

1896–1900 oli Eestimaa kubermangus suremuse üldkoefitsient 19,1‰ ja Liivimaal 20,4‰.¹⁹³ Samasse suurusjärku jäi suremus ka Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades (vt tabel 6). Eelkõige võib suremuse vähenemine olla tingitud rinnalaste suremuse vähenemisest,¹⁹⁴ mis on analüüsitavas piirkonnas selgelt tajutav.¹⁹⁵ Aastatel 1897–1900 suri aastas keskmiselt enne esimest eluaastat 19% lastest. 20. sajandi esimesel kümnendil vähenes näitaja 16%-le.¹⁹⁶ Oli paranenud arstiabi kättesaadavus ja selle kvaliteet, näiteks hakati rohkem kasutama ämmaemanda teenuseid sünnitamisel.¹⁹⁷ 1892.–1896. aastatel algas Läänemaal talude päriseks ostmise ehk paranes piirkonna sotsiaal-majandusliku olukord.¹⁹⁸

Tabel 6. Keskmise surmade arv aastas ja surmade arv 1000 elaniku kohta Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925.¹⁹⁹

Aastad	Keskmine surmade arv aastas	Surmade arv 1000 elaniku kohta
1897–1900	190	17–19
1901–1905	193	17–19
1906–1910	183	17–18
1911–1915	165	16–17
1916–1920	230	22–23
1921–1925	162	16–17

Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades olid enne Esimest maailmasõda domineerivateks surmapõhjusteks kopsuhaigused, nagu kopsupõletik ja tuberkuloos ning nakkushaigused, nagu sarlakid ja leetrid ning gripp. Enamus üle 60-aastaste inimeste surmapõhjuseks on märgitud *marasm* ehk jõuetus ning imikutel nõrkus.²⁰⁰

¹⁹³ Laas, Kaljo. (1978). Lk 39-52.

¹⁹⁴ Samas.

¹⁹⁵ Truuman, Eliis. (2015). *Sündimus ja imikusuremus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925*. Seminaritöö. Tartu ülikool.

¹⁹⁶ Vt lisa 2.

¹⁹⁷ ERA 2000-1-382. L 42a.

¹⁹⁸ Haberman, Harald. Kant, Edgar. Kruus, Hans. Luha, Arthur. Tammekann, August. (1938). Lk 146-164.

¹⁹⁹ EAA 1240-1-225. EAA 1241-1-148. EAA 1250-1-102. EAA 1250-1-103. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-1934. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

²⁰⁰ Samas.

Ajavahemikul 1911–1915 tervikuna suremus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades võrreldes eelmise perioodiga langes. Kuigi suremus tõusis taas Esimese maailmasõja aastatel, jäi see kuni 1918. aastani suhteliselt stabiilseks.²⁰¹ Suremuse üldkordaja Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades oli aastatel 1916–1920 22–23%, mis oli peamiselt seotud nakkushaiguste puhangutega 1918. ja 1919. aastal. Suremus perioodil 1916–1920 kasvas eelnevalt langenud imikusuremuse arvelt, kui aastas suri keskmiselt enne esimest eluaastat 19% sündinud lastest.²⁰² Suurema suremuse peamiseks põhjuseks on tõenäoliselt halvenenud sotsiaal-majanduslikud olud. 1916. ja 1917. aastal tõusid järsult toiduainete hinnad, oli kõrge inflatsioon ja toiduainete puuduse korvamiseks korraldati toiduainete rekvisitsioone.²⁰³ 1918. aastal oli Eesti elanikkonna teraviljavajadus rahuldatud 71% ja lihatarvidus 46% ulatuses.²⁰⁴

Uuritavate piirkondade tõsisem kokkupuude otsese sõjategevusega toimus 1917. aasta oktoobris. Hanila kihelkonnas Virtsus asusid rannakaitsepatareid, mida kasutati sõjategevuses pealetungivate Saksa vägede vastu. Saksa laevade suurtükid avasid tule rannikuäärsete külade pihta, mille elanikud põgenesid.²⁰⁵ Uuritud meetrikaraamatud ei näita, et sõjategevus oleks Hanila, Karuse ja Varbla elanikele kaasa toonud tsiviilkaotusi. Sõjategevuse käigus tegid Saksa väekontingendid piirkonda väiksemaid ja suuremaid dessante, et rekvireerida toiduaineid.²⁰⁶ Suurt probleemi Läänemaal tervikuna, aga ka Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades, kujutas Vene soldatite majanduslik röövtegevus.²⁰⁷

1918. aastal surmade arv võrreldes 1917. aastaga kahekordistus. Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades suri 409 inimest.²⁰⁸ 1918. aasta kevad-suvel jõudis piirkonda düsenteeria-difteeria²⁰⁹ puhang ning sügisel ka gripp. Haiguste leviku põhjuseks oli tõenäoliselt eelkõige halva toitumuse tõttu inimeste nõrk immuunsüsteem, mida nõrgendas kevade ja sügise niiske ning muutlik ilm. Samuti oli oma osa Esimesest maailmasõjast koju naasnud sõduritel, kellest mitmed olid nakatunud. Esimese maailmasõja lõpul valitses töö- ja toiduainetepuudus, kuritegevuse tase oli kõrge ning levisid haigused. Liisi Esse (Eglit) järgi süvendasid Esimesest

²⁰¹ Vt lisa 2.

²⁰² Samas.

²⁰³ **Luts, Kersti.** (2014). Võitlus toidu hinnaga Eestis 1914. aastast 1917. aasta kevadeni. *Esimene maailmasõda ja Eesti*. Eesti Ajaloorhiivi toimetised. / Acta Et Commentationes Archivi Historici Estoniae 22 (29). Tartu: Eesti Ajaloorhiiv. Lk 200-216.

²⁰⁴ **Valge, Jaak.** (2003). *Lahtirakendamine: Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924*. Tallinn: Rahvusarhiiv. Lk 56-62.

²⁰⁵ **Ojalo, Hanno. Õun, Mati.** (2011). *Võitlused Läänemeres 1914–1918: Esimene maailmasõda koduvetes*. Tallinn: Olion. Lk 155-227.

²⁰⁶ Samas.

²⁰⁷ EAA 1241-1-94.

²⁰⁸ Vt lisa 2.

²⁰⁹ Meetrikaraamatutes nimetatud ka kõhutüüfuseks ja põletikuliseks soolehaiguseks.

maailmasõjast tagasipöörduvad veteranid linnades neid probleeme, mistõttu soovitati neil maapiirkondadesse minna. Ajakirjanduses paluti veteranidel nakkus- ja suguhaiguste korral külastada arsti ning naistele jagati juhiseid, kuidas teha kindlaks, kas mees on terve.²¹⁰

1918. aasta sügisest hakkas Eestis levima Hispaania gripp, seetõttu ei ole Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades alates 1918. aasta oktoobrist valitsenud kõrge suremus mitte piirkondlik eripära vaid üldlevinud nähtus. Kuna haigus liikus läänest itta, peeti selle leviku peamiseks põhjuseks 1918. aastal pigem tihedat läbikäimist Saksamaaga, mitte niivõrd sõjast naasvaid sõdureid.²¹¹ Meetrikaraamatud ei võimalda kindlaks teha 1918. ja 1919. aasta nakkushaiguste puhangus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkonnas surnud Esimese maailmasõja veterane.²¹²

Õnnetusjuhtumeid olid surmapõhjustena uuritavas piirkonnas üldjuhul vähe. Peale Esimest maailmasõda, 1919. ja 1920. aastal suri neli poisslast vanuses 2–26 aastat mitme pommiplahvatuse tagajärjel. Tõenäoliselt oli tegu uudishimust tingitud õnnetustega kokkupuutes Vene ja Saksa armeede poolt maha jäetud lõhkeainega.²¹³

Alates 1921. aastast jätkus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades enne Esimest maailmasõda alanud üldise suremuse langustrend. Suremuse üldkordaja jäi 1920. aastate esimesel poolel uuritavas piirkonnas 16–17%, olles Eesti keskmisega samal tasemel.²¹⁴

Esimene maailmasõda ja Vabadussõda mõjutasid suremuse üldtrendi Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades vähe. Jätkus demorevolutsiooniga alanud suremuse vähenemine, seda eriti imiku- ja väikelaste suremuse languse tõttu. Suremus kasvas 1918. aastal põhjustatuna piirkonnas puhkenud düsenteeria-difteeria ja Hispaania gripi puhangutest, mis kahekordistas suremust võrreldes seda eelmise aastaga. Peale Vabadussõja lõppu hakkas suremus langema, saavutades maailmasõjaeelse taseme.

²¹⁰ Eglit, Liisi. (2014). Lk 71-90.

²¹¹ Lepp, Felix. (1918). *Hispaania haigus ja influentsa: Põhja-Balti Arstideseltsi Tartu osakonnas peetud kõne*. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühistu Postimees.

²¹² EAA 1240-1-225. EAA 1241-1-148. EAA 1250-1-102. EAA 1250-1-103. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-1934. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

²¹³ EAA 1241-1-148. EAA 1250-1-103.

²¹⁴ Laas, Kaljo. (1978). Lk 39-52.

Kokkuvõte

Käesoleva bakalaureusetöö eesmärk oli uurida Esimese maailmasõja ja Vabadussõja mõju rahvastikuprotsessidele Hanila, Karuse ja Varbla kihelkonnas meetrikaraamatute põhjal Eesti üldiste trendide ja aastate 1897–1925 kontekstis.

19. sajandi keskpaigas algas Eesti alal demograafiline üleminek, mis toimus Prantsuse tüübi järgi ehk sündimus ja suremus hakkasid alanema üheaegselt. Seetõttu ei toimunud Eestis ka kiiret rahvastiku juurdekasvu. Esimese maailmasõja alguseks oli demograafiline üleminek Eestis oma lõppjärgu alguses. Sündimus ja suremus olid jätkuvas languses, kuid need aeglustusid. Abielu sõlmimise traditsioonid ja abielu kui institutsiooni tähtsus oli ühiskonnas muutumas, mis mõjutas omakorda sündimuse langust.

Samad tendentsid valitsesid ka analüüsitavates Läänemaa Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades. Uurides rahvastikuprotsesse antud kihelkondades alates 1897. aasta esimesest ülevenemaalisest rahvaloendusest kuni perekonnaseaduse vastuvõtmiseni 1925. aastani võib tõdeda, et sündimus oli uuritavas piirkonnas Eesti keskmisest madalam eelkõige pereplaneerimise ja kõrge abiellumisea tõttu. Suremuse langus tõi kaasa keskmise eluea tõusu, mille pärast nihkusid edasi ja pikenesid elutsüklid ning lükkusid edasi abiellumine ja laste saamine.

Esimese maailmasõja eelõhtuks oli Hanila, Karuse ja Varbla kihelkonnas elanikke umbkaudu 10 100. Sealt mobiliseeriti maailmasõtta umbkaudu 650–850 meest. Kahjuks ei ole teada uuritavatest kihelkondadest Vabadussõtta läinud meeste arv. Sõdade sotsiaal-majanduslike mõjude ja meeste sõtta mineku tõttu langes nii sündimus kui ka abiellumus. Siiski ei kajastu maailmasõja mõjud suremusnäitajate puhul, need jäid suhteliselt muutumatuks kuni 1918. aastani. Küll mõjutasid suremust Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1918. ja 1919. aastal toimunud düsenteeria-difteeria ja gripipuhangud.

Kõige kiiremini reageerib ühiskonna stabiilsuse muutustele abiellumus. Sellest tulenevalt pöörati antud töös suuremat tähelepanu abiellumusele. Esimese maailmasõja ja Vabadussõja ajal vähenes abiellumiste arv, tõusis abiellumisiga ning ebaoluliseks muutus abiellumissesoonsus. Kihluse ja kolmekordse mahakuulutamise traditsioon kaotasid oma endise tähtsuse. Mehed eelistasid abielluda vanemana ja majanduslikult kindlustatuna. Pulmade fookuseks sai lühike kiriklik laulatus, mida sai läbi viia igal aastaajal.

Peale Vabadussõja lõppu ei toimunud Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades aastatele 1921–1923 omast minibeebibuumi. Piirkonnas jätkus enne Esimest maailmasõda ja Vabadussõda toimunud sündimuse ja suremuse langus. Abiellumine muutus peale Vabadussõja lõppu taas populaarseks, kuid kihelkondade elanike maailmasõjaeelne traditsiooniline abielukäitumine enam ei taastunud.

Kokkuvõtteks tuleb tõdeda, et Esimene maailmasõda ja Vabadussõda ei muutnud kardinaalselt Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvastikuprotsesse. Pigem oli tegu demograafilistes protsessides toimunud langustrendide kiirenemisega. Kõige suuremat mõju avaldasid sõjad kihelkondade abielukäitumisele. Sel ajal mindi üle modernsele abiellumistüübile. Vabadussõja järel jõuti demorevolutsiooni lõpufaasi, mil sündimus langes alla oma taastootmispiiri.

Kasutatud allikad ja kirjandus

Arhiivallikad

Rahvusarhiiv Tallinnas

F R-1944 – Viktor Hioni isikufond

F 2000 – Töö ja Hoolekande ministeerium

Rahvusarhiiv Tartus

F 1240 – EELK Hanila kogudus

F 1241 – EELK Karuse kogudus

F 1250 – EELK Varbla kogudus

F 1655 – EAÕK Sinod

F 1899 – EAÕK Paadrema kogudus

F 1911 – EAÕK Uue-Virtsu kogudus

F 2950 – Sinalepa vallavalitsus

F 2978 – Vigala vallavalitsus

F 4589 – Veltsa vallavalitsus

Kirjandus

Ainsaar, Mare. (1997). *Eesti rahvastik Taani hindamisraamatust tänapäevani*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Andresen, Andres. (1998). 1686. aasta Rootsi kirikuseadus Eesti- ja Liivimaa õiguskorralduses. *Ajalooline Ajakiri*, nr 3. Lk 65-75.

Berendsen, Veiko. Maiste, Margus. (1999). *Esimene ülevenemaaline rahvaloendus Tartus 28. jaanuaril 1897*. Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

Eesti arvudes 1920–1935. (1937). Tallinn: Riigi Statistika Keskbüroo.

Eesti vabadussõda 1918–1920 II. (1977). Tallinn: Mats.

Eglit, Liisi. (2014). The Experience of Returning: Estonian World War I Soldiers' Return to Society. In: *Wolfram Dornik, Julia Walleczek-Fritz, Stefan Wedrac (Ed.). Frontwechsel. Österreich-Ungarns "Grosser Krieg" im Vergleich. Wien, Köln, Weimar: Böhlau.* Lk 71-90.

Esse, Liisi. (2015). Suure sõja mäletamine. Kirjad, päevikud ja mälestused eestlaste sõjakogemuse avajana. *Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast.* Tartu: Rahvusarhiiv. Lk 21-29.

Haberman, Harald. Kant, Edgar. Kruus, Hans. Luha, Arthur. Tammekann, August. (1938). *Läänemaa maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus I. Üldosa.* Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.

Hupel, August Wilhelm. (1774, 1777, 1782, 1789). *Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland.* Riga.

Jaadla, Hannaliis. Klesment, Martin. (2014). Infant mortality in the Lutheran population of Tartu at the end of the nineteenth century. *Ajalooline Ajakiri, nr 2/3 (148/149).* Lk 139-172.

Jänes-Kapp, Kärt. Katus, Kalev. Puur, Allan. Põldma, Asta. (2005). *Demograafiast ja rahvastikuarengu seaduspärasustest.* Tallinn: Koolibri.

Kalits, Vilve. (1988). *Eesti pulmad: traditsioon ja nüüdisaeg.* Tallinn: Eesti Raamat. Lk 9-51.

Katus, Katus. Puur, Allan. Põldma, Asta. Sakkeus, Luule. (1997). *Demographic development in Estonia.* Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

Katus, Katus. (1989). Eesti demograafiline areng läbi sajandite. *RU Seeria B, No. 9.* Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demouuringute Keskus.

Katus, Kalev. Puur, Allan. (2006). Rahvastikuteadus ja Eesti rahvastiku arengu pöördepunktid I. *Akadeemia, nr 2.* Lk 259-286.

Kruus, Hans. (1920). *Linn ja küla Eestis.* Tartu: Noor-Eesti.

Kõivupuu, Marju. (2015). *Eestlaste eluring.* Tallinn: Varrak.

Köstner, Nikolai. (1915). *Rahva arvu kasvamine Eestimaal.* Tartu: Noor-Eesti.

Ligi, Herbert. (1994). Geography of Child Mortality in Estonia (18th–19th Centuries). *Kleio / Estonian Historical Journal, Special Issue In English.* Lk 24-29.

Laas, Kaljo. (1992). *Demograafia. Loengu abimaterjal*. Tallinn: Tallinna Ülikool Juhtimise ja planeerimise kateeder.

Laas, Kaljo. (1978). *Rahvastikuprotsessidest Eestis*. Tallinn: Eesti Raamat.

Lepp, Felix. (1918). *Hispaania haigus ja influentsa: Põhja-Balti Arstideseltsi Tartu osakonnas peetud kõne*. Tartu: Eesti Kirjastuse-Ühistu Postimees.

Luts, Kersti. (2014). Võitlus toidu hinnaga Eestis 1914. aastast 1917. aasta kevadeni. *Esimene maailmasõda ja Eesti*. Eesti Ajalooarhiivi toimetised. / Acta Et Commentationes Archivi Historici Estoniae 22 (29). Tartu: Eesti Ajaloorhiiv. Lk 200-216.

Maiste, Margus. (1988). Rahvaarv ja selle dünaamika 1881–1934. *RU No.6*. Tallinn: Eesti Kõrgkoolidevaheline Demograafiauuringute keskus.

Must, Aadu. (2015). *Perekonnaloouuri ja käsiraamat*. Tallinn: Hea lugu.

Ojalo, Hanno. Õun, Mati. (2011). *Võitlused Läänemerel 1914–1918: Esimene maailmasõda koduvetes*. Tallinn: Olion.

Palli, Heldur. (1973). *Ajaloolise demograafia probleeme Eestis*. Tallinn Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

Palli, Heldur. Pullat, Raimo. (1969). *Eesti ajaloolise demograafia bibliograafia*. Tallinn: Eesti Raamat.

Palli, Heldur. (1997). Jooni Eesti rahvastiku demograafilise käitumise muutumisest. *Acta Historica Tallinnensia*, nr 1. Lk 78-92.

Palli, Heldur. (1984). *Lääne-Eesti rahvastiku struktuur ja taastootmine (Karuse 1685–1799)*. Tallinn: Eesti Raamat.

Plaat, Jaanus. (2001). *Usuliikumised, kirikud ja vabakogudused Lääne- ja Hiiumaal: usuihenduste muutumisprotsess 18. sajandi keskpaigast kuni 20. sajandi lõpuni*. Tartu: Eesti Rahva Muuseum.

Pullat, Raimo. (1972). *Eesti linnad ja linlased: XVIII sajandi lõpust 1917. aastani*. Tallinn: Eesti Raamat.

Pullat, Raimo. (1970). Esimene demograafiakoolkond Eestis. *ENSV TA Toimetised. Ühiskonnateadused*, nr 1. Lk 99-101.

Soome, Agne. (2000). *Rahvastikustatistika algkursus*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Tannberg, Tõnu. (2015). „Selle sajatuhandelise massi elust-olust ja saatusest suures rahvaste heitluses on vähe tehtud juttu...“. Ilmasõjaaegsetest mobilisatsioonidest Eestis aastatel 1914–1917. *Eestlased ilmasõjas. Sõdurite kirju, päevikuid ja mälestusi Esimesest maailmasõjast*. Tartu: Rahvusarhiiv. Lk 7-20.

Vahtre, Sulev. (1973). *Hingeloendused Eestimaa kubermangus (1782–1858) ja nende andmed talurahva ajalooallikana*. Tallinn: Eesti Raamat.

Valge, Jaak. (2003). *Lahtirakendamine: Eesti Vabariigi majanduse stabiliseerimine 1918–1924*. Tallinn: Rahvusarhiiv.

Õun, Mati. (2012). Meresõjasündmused Läänemaa vetes 1914–1916. *Vana-Läänemaa ajaloo radadel I*. Lihula: MTÜ Keskaegne Lihula Vana-Läänemaa Ajaloo Selts. Lk 129-141.

Käsitirjalised materjalid

Eglit, Liisi. (2012). *Eesti sõdurite sõjakogemus Esimeses maailmasõjas: võrdlev analüüs sõjaaegsete kirjade ja sõjajärgsete mälestuste põhjal*. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Kask, Katrin. (2002). *Kirikliku abielu institutsioon Eestis. Aastate 1920–1940 ning 1991–2002 võrdlev analüüs*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Kägu, Liis. (2015). *Baltisakslaste suhtumine eestlastest kaasmaalastesse 1918. aasta okupatsiooni perioodil*. Bakalaureusetöö. Tartu Ülikool.

Laarmaa, Anto. (2009). *Rahvastiku loomulik liikumine Tartumaal 1800–1899 (luteri ja õigeusu kirikumeetrikate andmetel)*. Magistritöö. Tartu Ülikool.

Nõges, Mats. (1925). *Rahvamuutused Viljandi maakonnas 1801–1923*. Demograafiline töö. Tartu Ülikool.

Palli, Heldur. (1995). *Eesti rahvastiku ajaloo allikad 1712–1940*. Tallinn, Eesti Rahvastikustatistika. Käsitiri.

Truuman, Eliis. (2015). *Sündimus ja imikusuremus Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925*. Seminaritöö. Tartu Ülikool.

Tallinna Ülikooli Akadeemiline Raamatukogu Baltika kogu

Kaufmann, Voldemar. (1967). *Rahvastiku dünaamika ja seda mõjutanud seaduspärasused Eestis XX sajandi esimesel poolel (1897–1959)*. Väitekirj. Tallinn Eesti NSV Teaduste Akadeemia.

Tartu Ülikooli Raamatukogu käsikirjakogu

F-146-s-24. **Kahk, Juhan. Ligi, Herbert. Palli, Heldur. Vahtre, Sulev.** *Uuemaid uurimistulemusi Eesti ajaloolise demograafia valdkonnast*.

Internetileheküljed

Regio. *Eesti kihelkonnad kaardil*. <http://www.regio.ee/?op=news&id=116>. Viimati külastatud: 01.05.2016.

Summary

The effects of the First World War and the Estonian War of Independence to the demographic development in Hanila, Karuse and Varbla parishes (on lutherian and othodox parish registers)

The subject of current bachelor's thesis is *The effects of the First World War and the Estonian War of Independence to the demographic development in Hanila, Karuse and Varbla parishes (on lutherian and othodox parish registers)*. The thesis is focused on the effects of the First World War and the Estonian War of Independence to birth, marriage and mortality rates in Hanila, Karuse and Varbla parishes in the context of nationwide demographic changes in 1897–1925. The analyses is based on Hanila, Karuse, Varbla lutherian and Paadrema, Uue-Virtsu othodox parish registers of the same period.

At the end of the 18th century in Estonia and in Karuse parish the marriage age and the percentage of unmarried people grew. The demographic transition started in Estonia in the middle of the 19th century, which means the decline of birth and mortality rates. Before the First World War demographic transition in Estonia started to slow down.

At the end of the 19th century in Hanila, Karuse and Varbla parishes the birth and mortality rates were lower than the average in the Governorate of Estonia. Before the First World War and the Estonian War of Independence the birth and mortality rates in analyzed parishes declined slowly. During the war period, 1914–1920 the average birth rates declined by thirds. Mortality rates stayed more or less the same until 1918 and 1919 dysentery-diphtheria and the Spanish flue outbrake. In 1918 the mortality rate doubled as compared to 1917's.

Wars had greater impact on the marriage institution in Hanila, Karuse and Varbla parishes. During the First World War and the Estonian War of Independence the average marriage rate declined, average marriage age grew and seasonality in marriage time lost it's importance.

The changes caused by the wars to the birth, marriage and mortality rates were mainly indirect. They were caused by the mobilisations and poor economical conditions. Men leaving for the First World War and the Estonian War of Independence not only caused the shortage of men to marry and have children with but it also took away the providers for the families. The situation got worse by the end of the First World War because of the non-governmental requisitions.

In conclusion the First World War and the Estonian War of Independence did not change the demographic processes in Hanila, Karuse and Varbla parishes but they caused a notable decrease in the birth and marriage rates and a rise in the mortality rates. After the wars the birth rates stayed low and the mortality rates started to decline again. Marriage restored its popularity, but the marriage age was high and the seasonality in marriage did not regain its importance.

Lisad

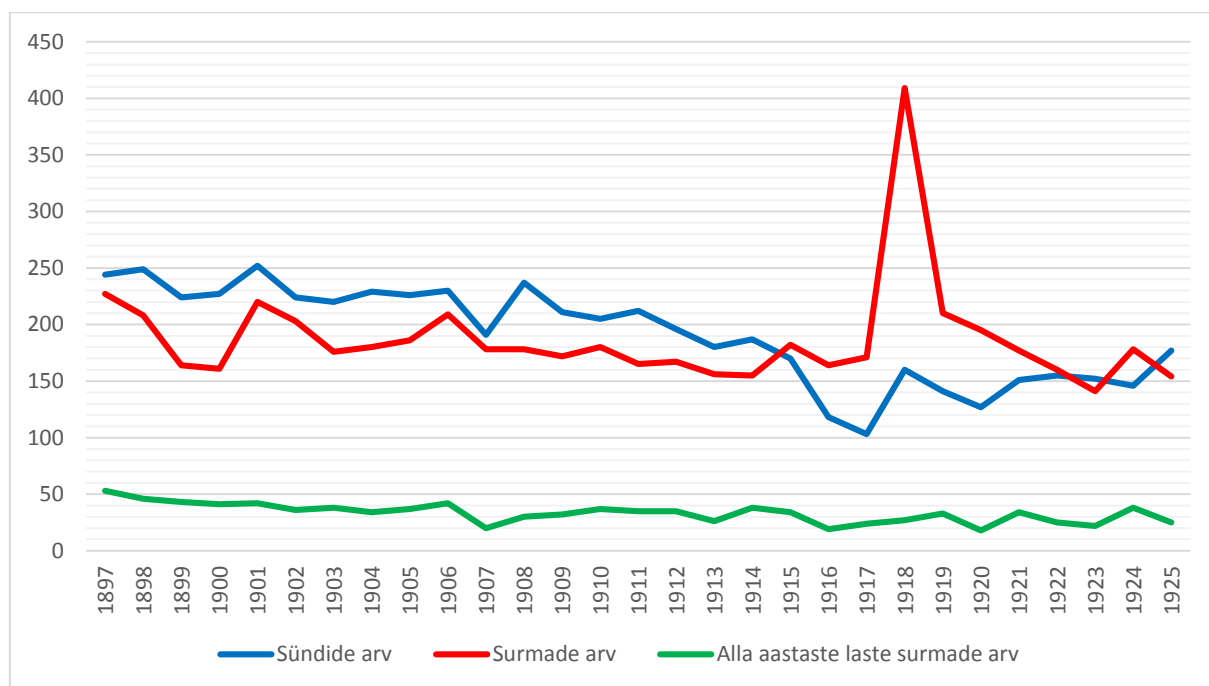
Lisa 1. Eesti kihelkonnad 20. sajandi alguses

Eesti kihelkonnad 20. sajandil alguses. Hiljem tekkisid Kärü ja Avinurme kihelkonnad.

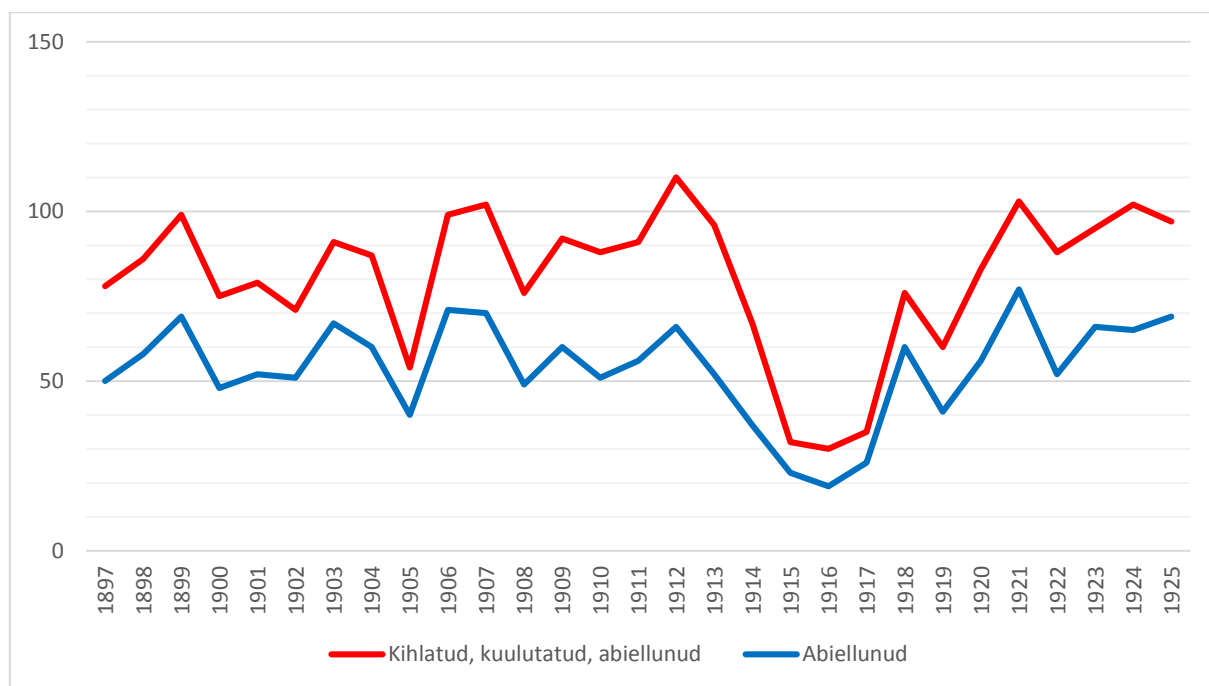
Allikas: **Regio.** Eesti kihelkonnad kaardil. <http://www.regio.ee/?op=news&id=116> Viimati külastatud: 01.05.2016.

Lisa 2. Sündide, surmade ja alla aasta vanuste laste surmade arvu dünaamika Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925

Allikad: EAA 1240-1-223. EAA 1240-1-225. EAA 1241-1-146. EAA 1241-1-148. EAA 1250-1-98. EAA 1250-1-99. EAA 1250-1-102. EAA 1250-1-103. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-134. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59–EAA 1911-1-70.

Lisa 3. Kuulutamiste, kihlumiste ja abiellumiste arvu dünaamika Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondades 1897–1925

Allikad: EAA 1240-1-224. EAA 1241-1-147. EAA 1250-1-96. EAA 1250-1-100. EAA 1250-1-101. EAA 1899-1-19. EAA 1899-1-106. EAA 1899-1-117. EAA 1899-1-118. EAA 1899-1-130.–EAA 1899-1-134. EAA 1911-1-17. EAA 1911-1-18. EAA 1911-1-42. EAA 1911-1-59.–EAA 1911-1-70.

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Eliis Truuman (sünnikuupäev: 17.02.1994)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Esimese maailmasõja ja Vabadussõja mõju Hanila, Karuse ja Varbla kihelkondade rahvastikuprotsessidele (luteri ja õigeusu kirikumeetrikate põhjal)“,

mille juhendaja on Aigi Rahi-Tamm, PhD,

1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;

1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.

2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.

3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, 23.05.2016